

HET ESSAY IN DE JOURNALISTIEK

Geert van der Fluit

Fontys Hogeschool Journalistiek

1-2-2019

Inhoud

Inleiding	2
Wat is een essay?	4
Het essay en de journalistiek	11
Mens, maatschappij, journalistiek	14
Het essay in de journalistieke praktijk	18
Journalisten over het essay	26
Reflectie	34
Bibliografie	37

Inleiding

Tijdens de minor creatief schrijven kwam ik voor het eerst echt in aanraking met het fenomeen essay. Het belangrijkste kenmerk was dat je vrij je gedachten op mocht schrijven. De kaders waren onduidelijk en de journalistieke kenmerken zoals actualiteit en informatievoorziening mochten naar eigen inzicht zachtjes aan de kant geschoven worden.

Dit sprak mij aan omdat ik graag bewegingsvrijheid heb tijdens het schrijven. Ik besprak het thema als mogelijk onderwerp voor een reflectie met Joop Fleuren en hij zag er wel wat in. Diezelfde dag sprak ik met Marieke van Willigen en zij vroeg mij zonder voorkennis of het essay bij me zou passen. Omdat twee leraren mij afzonderlijk in hetzelfde daglicht zagen, nam ik definitief het besluit om in mijn reflectie het fenomeen essay te onderzoeken en welke rol het speelt in de journalistiek.

Al tijdens de eerste uren van mijn onderzoek bleek dat er geen eenduidigheid is over wat een essay is. Gerrit Komrij geeft de verwarring binnen het genre goed weer. Toen hij in 1993 de P.C. Hooftprijs voor het essay ontving zei hij: 'Nog nooit van mijn leven heb ik een essay geschreven.' (Belleman, 2008)

De P.C. Hooftprijs is een literaire prijs, dus je zou denken dat het essay een literair genre is. Maar toen de prijs in 2017 aan Bas Heijne werd toegekend, noemde Heijne zichzelf in een interview in zijn 'thuiskrant' NRC niet een klassiek-literair essayist. 'Ik ben heel blij met de erkenning van het genre dat ik beoefen. Het klassieke poëtisch-literaire essay is ook heel mooi, maar ik wil óók schrijven over de tijd waarin we leven, ook in politiek opzicht.' (Fortuin, 2016) Hoe omschrijft het juryrapport het genre dat Heijne beoefent? 'Zijn werk geeft een vernieuwende impuls aan wat literatuur in maatschappelijke zin betekenen kan... Hij ontloopt het strijdtoneel der meningen en de hitte van de actualiteit niet... maar hij laadt die betrokkenheid op met een extra waarde, en die is gelegen in een stap terug uit de actualiteit... Afstand en betrokkenheid, scherpte en twijfel; dankzij zijn stijl versterken ze elkaar in zijn werk.' (P.C. Hooftprijs, z.j.). Heijne schrijft volgens de jury literatuur, maar niet zomaar literatuur. Verrijkt met actualiteit, betrokkenheid en maatschappelijke relevantie.

Het essay staat niet bekend als een gemakkelijk of gewild genre. Maar volgens Heijne is het wel een belangrijk genre, zeker nu. Uit hetzelfde interview: '*Het essay wordt regelmatig doodverklaard. Is er nog wel belangstelling voor?*' „Absoluut. Je hoort vaak dat boekhandelaren onder de toonbank kruipen bij het woord essay, omdat de boeken niet verkopen, maar ik denk dat het genre heel belangrijk kan zijn. En dat het een groot publiek kan trekken. Volgens mij zijn er veel mensen die samen met een auteur over de wereld willen nadenken...We leven in een tijd van tektonische veranderingen in ons idee van wat een mens is. Dan moeten er juist essays worden geschreven. De term 'essay' moet weer worden opgerekt, tot het soort beschouwingen over de wereld dat bijvoorbeeld Menno ter Braak schreef. Dan ligt er een enorme taak.” (Fortuin, 2016)

Door het kameleonachtige karakter van het essay – ze verschijnen overal en in vele vormen – ontstaat het probleem dat het genre zich moeilijk laat vatten. Ook al is het misschien in aanleg een literair genre, toch verschijnen er teksten genaamd ‘essay’ in bladen zoals De Groene Amsterdammer en Vrij Nederland. Bij De Correspondent, in het Volkskrant Magazine. Journalistieke media. Het essay heeft wel degelijk ook een plaats binnen de journalistiek. Er moeten kenmerken zijn voor een essay dat een plaats krijgt op een journalistiek platform in plaats van een literair, filosofisch, politiek of wetenschappelijk platform.

Ik wil onderzoeken wat de plaats van het essay is in de journalistiek. In het algemeen en in de journalistiek van nu. Verderop in deze reflectie ga ik het essay afzetten tegen een aantal journalistieke producten maar eerst ga ik op zoek naar een aantal vaste kenmerken van het essay. Dan werk ik toe naar het omschrijven van het journalistieke essay. Zodra ik helder in beeld heb wat een journalistiek essay is, kijk ik naar de journalistiek van nu. Welke veranderingen ondergaat die, mede door de individualisering en verpersoonlijking van de maatschappij. Voor welke taak ziet zij zich gesteld? Dan kijk ik naar welke podia het genre essay nu heeft. Waar duikt het op? In welke gedaanten? Verandert het mee met de journalistiek? Heeft het genre toekomst? Die laatste vraag is natuurlijk moeilijk te beantwoorden. Maar ik ga hem in het voorlaatste hoofdstuk toch stellen, aan hoofdrolspelers van het hedendaagse essay.

Dit onderzoek heeft niet het doel om te verbreden of te vernauwen of om het genre te vangen of om het in een hoek te drijven. Het onderwerp dwingt door zijn oncontroleerbaarheid een open vizier af, een verkenningstocht met een ‘laat maar doorkomen’ instelling. Op die manier ga ik het ook doen. Essayistisch. Het wordt een persoonlijke zoektocht, waarin ik de lezer van begin af aan probeer mee te nemen, in plaats van hem er achteraf over te berichten.

Wat is een essay?

1 maart 1580. 'Dit, lezer, is een eerlijk boek. Het waarschuwt u al direct dat ik het uitsluitend voor prive-doeleinden en huiselijk gebruik bestemd heb. Ik heb geen moment gedacht aan het nut voor u of aan mijn eigen glorie...Ik wil dat men mij in gewone doen ziet, eenvoudig en natuurlijk, zonder gezochtheid en gekunsteldheid want ik beschrijf mezelf...Derhalve lezer, ben ik de enige stof van mijn boek.' (Montaigne, 1993, p. 17)

Dit schrijft de grondlegger van het genre essay Michel de Montaigne in het voorwoord van zijn 1300 pagina's tellende onderzoekende, beschouwende, wijsgerige, stellige, vragende, zelfbespottende, humoristische, opiniërende maar vooral meanderende speurtocht naar zichzelf, naar zijn innerlijke wereld. Het boek lijkt in één ruk te zijn geschreven, alsof het één zin is. Dat gaat dan vaak zo: 'Het oude Rome heeft mijns inziens meer mensen van grote waarde voortgebracht, zowel voor de vrede als voor de oorlog, dan dat geleerde Rome dat zichzelf ten gronde richtte(...)Maar ik stap van dit onderwerp af, daar het me verder zou voeren dan ik zou willen gaan. Ik zal er alleen dit nog over zeggen....' (Montaigne, 1993, p. 566) En vervolgens schrijft hij verder en valt moeiteloos van het een in het ander zonder dat er een kader te ontdekken valt.

Daarom is de vraag 'wat is een essay?' een lastige vraag. Het lijkt over alles te mogen gaan, dat is op het eerste gezicht geen onderscheidend criterium. Maar wat ieder essay gemeen heeft is dat het persoonlijk getint is. De schrijver spreekt en geeft de tekst kleur. Soms subtiel met een geselecteerde beschouwing, soms recht voor zijn raap met een mening en soms een mengsel daarvan: 'Het lijkt er werkelijk op dat de natuur ons als troost voor onze ellendige, beklagenswaardige toestand alleen maar eigendunk heeft toebedeeld. Het is zoals Epictetus zegt: de mens heeft niets dat echt van zichzelf is, behalve dat hij er meningen op na houdt' (Montaigne, 1993, p. 568). De waterval aan woorden eindigt maar op één mogelijke manier: bij de dood van Montaigne. De enige manier voor hem om te stoppen met schrijven was om te sterven. Uiteindelijk is het boek een zoektocht naar hoe de mens - in de vorm van Montaigne - zich verhoudt tot de wereld. Door zijn gedachten op te schrijven creëerde Montaigne een genre. Montaignes 'verslag van het individu' staat na dik vier eeuwen nog fier overeind en is nu zelfs weer actueel vanwege de individualisering en verpersoonlijking van de maatschappij en de journalistiek.

Over het boek is door de eeuwen heen veel geschreven. Essayist Sem Dresden stelt in zijn essay 'Over Essai en essay' dat met de eerste uitgave van 'de Essais' er iets 'geheel nieuws' in de Franse en zelfs Europese cultuur is gebeurd: Het essai is geworden tot een zelfportret. En dit portret is niet alleen geschreven met de bedoeling zichzelf te doen kennen, maar in deze afbeelding van een individu zal zich, naar Montaignes overtuiging, ieder individu terugvinden. De menselijke toestand manifesteert zich in de toestand van ieder mens...En zo zijn de Essais tot een der oorspronkelijkste werken in de gehele literatuur geworden. Montaignes boek staat aan het begin van een lange en kronkelige traditie, terwijl het nauwelijks voorgangers kent.' (Dresden, 2008, p. 342) Dresden benadrukt dat niet de inhoud van het boek maar de vorm ervan belangrijk is: 'Ik wil niet weten

wat hij gedacht heeft, maar de manier waarop het denken in bepaalde vormen verschijnt'. (Dresden, 2008, p. 342)

Essai- Essay betekent letterlijk: proberen, pogen. Maar zo makkelijk laat de vraag 'wat is een essay?' zich niet beantwoorden. De grondlegger Montaigne heeft zich in al zijn vrijheid in ieder geval aan één ding vastgehouden: aan zichzelf. En daarmee is het belangrijkste kenmerk van het genre door de eeuwen heen gebleven: het is links of rechtsom persoonlijk. In de nuance is natuurlijk iedere tekst persoonlijk maar onder een essay zal nooit staan: van onze redactie. Er staat de naam van de schrijver onder en de tekst heeft zijn of haar kleur.

Wijlen Joost Zwagerman heeft een bloemlezing samengesteld van 'moderne' essays: 'De Nederlandse en Vlaamse literatuur vanaf 1880 in 200 essays'. In zijn inleiding laat hij me meteen in de steek. Hij voert drie vooraanstaande essayisten op die niet precies weten wat een essay is, later in zijn tekst vat hij de drie samen: '... Maar Hardwick, Foster Wallace en Doorman proberen met hun half geveinsde onzekerheid en onwetendheid te benadrukken dat het essay een ongrijpbaar genre is, niet eenvoudig te beschrijven als een betoog, want een essay hoeft niet altijd iets te betogen, maar kan ook verhalend, onderzoekend, experimenteel en ontregelend zijn. Het essay laat zich moeilijker dan een gedicht of een kort verhaal door middel van een strakke definitie aan de ketting leggen. Het essay is de Had-je-me-maar van de letteren....Het essay, zo kan worden beweerd, combineert fictie en vertoog, verhaal en uiteenzetting maar misschien is het beter te zeggen dat het essay die genre-indeling ondermijnt en terzijde schuift. Want in het essay kan het allemaal samenkomen: poëzie, experiment, taalspel, fictie, betoog, polemie, studie, memoires, parodie -echt alles.' (Zwagerman, 2008, p. 5)

De rest van Zwagermans inleiding gaat op dezelfde uitdagende en verwarringzaaiende manier door over het fenomeen essay. Schrijvers, dichters en hoogleraren breken hun hoofd erover. Uit de eerste pagina's van deze inleiding geef ik een opsomming van termen die een essay kan zijn maar niet hoeft te zijn: 'Verhandeling, schets of opstel in literaire vorm. Enkele bladzijden tot een boek. Schrijver belicht op persoonlijke wijze een onderwerp. Heeft geen strakke systematische opbouw. Laat zich niet domesticeren door regels. Een vrijplaats voor alle denkbare onderwerpen. Vermijdt populariserende toon en makkelijke humor. Probeersel, zoekend, tastend. Denken op persoonlijke titel met liefde voor de stijl. Onvergelijkelijke systematiek van de persoonlijkheid: humeur, temperament, obsessies, blinde vlekken, liefdes, vetes, fascinaties, dwalingen. Poëzie, verhalend, betogend, polemie, lyriek. Door Montaigne uitgevonden proza. Braakzucht. Gortdroog genre waarin de schrijver zich overmatig beroept op teksten van anderen. Prozaoefeningen. Poging om tot iets te komen. Rechtlijnig, mening, opinie. Heilige ernst. Zeepkist, megafoon, spreekgestoelte. Literaire vorm bepaalt stellingname. 'je zwenkt lenig met de taal mee'. Wat zal ik eens aantonen vandaag? Drama waarin de personen vervangen zijn door zaken. Roman zonder eigennamen. Het stellen van vragen door te schrijven. Per traditie een genre voor een selectief leespubliek. Hermafroditisch genre. Kan in allerlei nieuwe literaire gedaanten veranderen. Associatieve uiteenzetting. Dringt door in andere genres en omgekeerd. Een genre dat alles tegelijk wil en kan zijn.' (Zwagerman, 2008, pp. 6, 7 en 8)

Die laatste typering is in de roos. Het essay wil alles zijn en kán dat ook zijn. Zelfs een blokje natte zeep is stroef vergeleken bij het essay en een kameleon is minder kleurrijk dan het genre. Zwagerman trekt geen conclusie over de definitie van het genre maar wordt wel gedwongen door zijn werk als bloemlezer te begrijpen wat het genre inhoudt. Uit het niets weet Zwagerman toch wanneer een tekst een essay is: 'In vergelijking met de evenwichtskunst tussen essayist en onderwerp waren andere overwegingen heel eenvoudig. De begrenzing van het genre bijvoorbeeld, als het gaat om het subgenre van 'Het cursiefje' en de column.... Sommige columns van wijlen Renate Rubinstein waren in feite essays in pilvorm. Daarom heb ik een van die columns hier gepromoveerd tot essay.' (Zwagerman, 2008, p. 15) Zwagerman licht zichzelf hier niet toe, welke criteria hij hier hanteert bij het 'verheffen' van een column naar essay blijft mysterieus. Toch kan hij - misschien wel op gevoel - een essay van andere teksten onderscheiden. Dat zou betekenen dat het essay wel degelijk vaste kenmerken heeft.

Dichter Bas Belleman schreef naar aanleiding van Zwagermans bloemlezing het stuk 'Niemand weet wat een essay is' in Trouw. Hij geeft hierin expliciet aan dat het essay – hoe ongrijpbaar als genre misschien ook - in Nederland in elk geval een elitair karakter heeft; het essay vraagt in zijn ogen een bepaald intellect van de lezer. 'Zijn (Zwagermans) dappere poging tot populariseren valt te prijzen, maar laten we eerlijk blijven: ze staat op gespannen voet met het elitaire karakter van het essay. Want hoe moeilijk het ook af te bakenen valt, elitair is het zeker. Ga maar na: er bestaat geen stand-up essayistiek, geen pop-essayistiek, geen essay-slam.... Eén ding is zonneklaar: het elitaire karakter van de essayistiek schuilt voor een groot deel juist in die vermaledijde veelvormigheid. Waar zal de tekst in vredesnaam over gaan, in welke rare literaire mengvorm bevind ik me, welke leesvermogens moet ik aanspreken, moet ik nadenken, voelen of allebei? Essays lezen? Dat moet je willen en kunnen. Lezers van essays moeten stevig in hun schoenen staan.' (Belleman, 2008)

Belleman kaart kort nog een interessant thema aan, het spanningsveld tussen literatuur en journalistiek. 'Zwagerman heeft zijn werk bewonderenswaardig goed gedaan, misschien zijn niet alle essays briljant, maar ze vallen zelden werkelijk tegen. Hooguit twijfel ik wel eens aan het literaire gehalte, want menig stuk is geschreven in de taal van het dag- en weekblad: bondig, journalistiek. Daarin raakt de kunst naar mijn smaak te veel op de achtergrond. Zo vergelijkt Xandra Schutte de plastische chirurgie met de mythe van kunstenaar Pygmalion, die verliefd werd op zijn eigen kunstwerk. Haar scherpe analyse overstijgt met gemak de waan van de dag, maar dat betekent nog niet dat ze de literaire Olympus heeft bestormd.' (Belleman, 2008) Uit deze gedachtegang van Belleman valt een voor dit onderzoek zeer bruikbaar kenmerk voor een journalistiek essay te destilleren. 'Een scherpe analyse die de waan van de dag overstijgt.' Hier komt het grillige karakter van het essay mooi naar voren, op het snijvlak van literatuur en journalistiek: de journalistiek sluipt in de kunstvorm en de kunst van het essayeren sluipt de journalistiek in.

Ik ga weer terug naar de eerste vraag: wat is een essay? Deze vraag heeft meer aandacht nodig want het is het fundament van dit onderzoek. Ik ben al een aantal kenmerken tegengekomen: een essay is persoonlijk, het is elitair in de zin dat het

een beroep doet op het intellect van de lezer en het is literair. Maar gaandeweg lijkt het welhaast onmogelijk om het genre precies te definiëren. Geen enkele bron waagt zich aan een eenduidige korte typering. De grote encyclopedieën doen dat wel maar lijken duidelijk te worstelen met het genre en ze schieten ook tekort volgens bronnen die ik gebruik. Zwagerman haalt de definitie van De moderne encyclopedie van de wereldliteratuur hartgrondig onderuit, op de laatste zin na waar staat wat het essay níet is: '... het vermijdt de populariserende toon of een al te gemakkelijke humor'. Maar zelfs daar twijfelt hij aan. (Zwagerman, 2008, p. 6) Louis Stiller, de man die nu aan bod komt haalt de definitie van de Van Dale onderuit. De Winkler Prins zit dichterbij volgens Stiller.

Louis Stiller mag in dit hoofdstuk niet ontbreken omdat hij lesgeeft in het schrijven van essays en omdat hij er een bruikbaar boek over heeft geschreven. Het boek 'Essays schrijven'. Op de achterkant een genuanceerde omschrijving van het genre: 'In zijn meest zuivere vorm is een essay een persoonlijke bespiegeling die de lezer uitdaagt om mee te denken, tegenargumenten en voorbeelden te verzinnen en in debat te gaan met de essayist.' (Stiller, 2007) Dit voegt iets toe aan het onderzoek tot nu toe. Het uitdagen van de lezer lijkt bij veel essays inderdaad een doel. Stiller opent zijn boek met een verrassend brede kijk op het genre: 'Verhalen, romans, gedichten, toneelstukken, liederen: van alle grote literaire genres lijken essays het minst bekende. Toch vind je ze overal, elke dag weer. In de krant, op de radio, in de Tweede Kamer, in de klas, in de kerk. Elke dag vergasten columnschrijvers...ons op essayjuweeltjes in hun vertrouwde krantenhoekje. Elke week spreken dominees en pastoors hun uitgesponnen religieuze essays uit vanaf de preekstoel. Iedere maand verschijnen tientallen essays in tijdschriften als Tirade De Revisor, De Gids en Raster - soms vermomd als recensie, monografie of ingezonden brief. Elk jaar leest Hare Majesteit ons een lang essay voor op de derde dinsdag van september en met kerst doet ze dat nog eens.' (Stiller, 2007, p. 9) Al deze teksten rekent Stiller tot het essay. Het is volgens hem een veelkoppig genre dat zich lastig laat definiëren. 'Het essay is een lastige pudding, die telkens door je vingers glipt op het moment dat je denkt hem te pakken te hebben. Vandaar al die verwarring. Die veelkoppigheid en glibberigheid maken dat je als lezer of luisteraar vaak nauwelijks doorhebt dat je met een essay te maken hebt. Ingezonden brief: essay. Slotbeschouwing bij het najaarsoverleg: essay. Gesproken column van Francisco van Jole in De Leugen regeert: essay. Martin Bril op zaterdag in de Volkskrant: essay.' (Stiller, 2007, p. 10)

Louis Stiller gooit hier de knuppel in het hoenderhok. Hij rekt de vage grens van het genre tot het maximale op. Toch blijft één kenmerk hardnekkig overeind, het persoonlijke is terug te vinden in alle vormen die Stiller aanhaalt.

Hij heeft een interessante kijk op het genre en heeft door zijn introducerende tekst veel uit te leggen. Waarom vindt hij dat zoveel verschillende soorten tekst en zelfs gesproken tekst onder de noemer essay vallen? Op deze vraag geeft Stiller geen eenduidig antwoord. Hij gaat wel op zoek naar een definitie of typering van het genre en dan wordt wel duidelijk waarom hij het zo breed ziet. De titel van het hoofdstuk waarin hij van wal steekt over het genre geeft al duidelijk richting: 'Persoonlijk onderzoek voor algemeen nut.' Met dit kenmerk

kun je inderdaad breed interpreteren. Vervolgens gebruikt Stiller de definities van de Van Dale en de Winkler Prins als kapstok om tot zijn eigen inzichten te komen: 'Wat is een essay? In ieder geval niet wat de van Dale ervan maakt.... "een persoonlijk gekleurde verhandeling over een wetenschappelijk of letterkundig onderwerp"' (Stiller, 2007, p. 15) Hij verzet zich tegen de nauwgezette aanduiding van het onderwerp, onder verwijzing naar de lijst van onderwerpen waarover de oervader van het genre, Michel de Montaigne, schreef. Volgens Stiller kunnen essays ook nu nog steeds over van alles gaan. De redactie van de Winkler Prins-encyclopedie is naar zijn idee heel wat genuanceerder, en noemt het essay een 'term voor een prozageschrift, bij voorkeur over wijsgerige, m.n. cultuurfilosofische, esthetische, ethische en maatschappelijke kwesties. Niet zozeer door het onderwerp als wel door de wijze van behandeling, de meer persoonlijke benadering en de hiermee in verband staande stilistische kwaliteit onderscheidt het zich van de meer wetenschappelijke studies. De grens is soms moeilijk te trekken; ook de literaire kritiek is nauw verwant aan het essay.' (Stiller, 2007, p. 15) Stiller laat deze omschrijving zonder kritiek overeind staan maar voegt wel het volgende toe: 'Je stuk moet van enig belang zijn. Wat je van iets vindt is eigenlijk niet zo interessant, wel het persoonlijk onderzoek dat je wilt gaan uitvoeren naar een bepaald onderwerp.' (Stiller, 2007, p. 15) De term 'persoonlijk onderzoek' lijkt zich te hechten aan het essay. Montaigne is met de persoonlijke speurtocht begonnen en ruim vier eeuwen later staat het persoonlijke onderzoek nog steeds als grondbeginsel van het essay. Stiller gaat verder in op de aard van het genre en specificeert het persoonlijke tot 'eigenzinnig' en 'experimenteel': 'In een essay beschouw je iets, kijk je ergens naar en beoordeel je het.... Kijken, nadenken en oordelen, dat is de volgorde.... Bij een essay mag je - veel meer dan in opstellen, in papers, scripties en dissertaties - eigenzinnige invalshoeken gebruiken, een persoonlijke stijl hanteren en een eigen idee weergeven.... Een gedachte-experiment waarbij je niet jezelf uitschakelt en streeft naar objectiviteit, maar juist je subjectiviteit gebruikt om een idee te ontwikkelen.... de geest mag speculeren en de taal moet verleiden.' (Stiller, 2007, pp. 15, 16 en 17)

Ook als het gaat over de inhoud vraagt een essay een persoonlijke opstelling van de auteur volgens Stiller: '... het essay draait om ongebruikelijke vragen, de combinatie van abstracte ideeën en associaties(...) een intrigerende stijl en steeds wisselende invalshoeken en tempi.' (Stiller, 2007, p. 21)

Michel de Montaigne mag de grondlegger van het genre worden genoemd maar ook een andere belangrijke man binnen het genre mag niet ongenoemd blijven: de Britse filosoof en wetenschapper Francis Bacon. Hij leefde van 1561 tot 1626 en deelde drie decennia met Montaigne. Stiller noemt hem de moeder van het essay als Montaigne de vader is. Waarom is Bacon belangrijk voor het essay? Stiller: 'Hij was de eerste die wetenschappelijke teksten schreef die losser van toon en inhoud waren en worden gezien als essays. Bacons teksten zijn strenger en helderder dan die van Montaigne. In Bacons essays vind je minder zijpaden en meer conclusies. Het gaat bij Bacon ook over menselijk gedrag en hij gebruikt zijn persoonlijke ervaring als maatstaf om een beschouwing op te bouwen, al kom je over Bacons leven weinig te weten.' (Stiller, 2007, p. 24)

Binnen de essayistiek kun je volgens Stiller spreken van een Angelsaksische Bacon-stijl (stellig, direct en concluderend) en een Europese Montaigne-stijl (levendig, persoonlijke gedachten en emoties): 'Als we de twee soorten essayisten als wandelaars beschouwen, dan is Montaigne er een die niet bang is om te verdwalen (temeer omdat hij niet altijd weet waar hij precies heen wil) terwijl Bacon juist een scherp idee heeft van zijn bestemming.' (Stiller, 2007, p. 25)

Stiller benadrukt dat de twee stijlen nog altijd bestaan en dat de Montaigne-stijl weer terug is van weggeweest. Hij verwijst daarbij naar de woorden van schrijver Maarten Ascher: 'In Nederland heeft een onpersoonlijker manier van essayistiek bedrijven - die te herleiden is tot de essays van Bacon - lange tijd de overhand gehad. Asscher constateert echter een kentering: "Er is ook in Nederland een vorm van essayistiek tot bloei gekomen waarin juist wel de eigen ervaring en het persoonlijke inzicht op de voorgrond worden geplaatst."' (Stiller, 2007, p. 25)

Aan het slot van dit eerste hoofdstuk kan ik constateren dat de vraag 'wat is een essay?' een monsterlijke vraag blijkt te zijn. Te heet om aan te raken, om zelfs maar bij in de buurt te komen. Zwagerman en Stiller kijken minachtend naar de definities van de grote encyclopedieën. Maar dat is oneerlijk want zelf hebben zij een karrevracht aan woorden nodig om duidelijk te maken wat een essay ongeveer is.

De grondlegger Montaigne heeft zich zo te lezen weinig zorgen gemaakt over de definitie van zijn werk. Hij trok zich terug in zijn kasteel en begon met het uitschrijven van zijn geest. Hij had het lef om zichzelf belangrijk te maken op papier en daardoor kwam zijn persoon in het belang te staan van de gemeenschap: hij ging ervan uit dat anderen zich konden vinden en konden identificeren met zijn gedachtewereld, zijn verhaal. Het is een krachtig verhaal, dat is ook wel bewezen: het wordt nog steeds gelezen en aangehaald. Montaigne creëert het fundament van het essay: het zet je aan het denken, het mag overal over gaan, is persoonlijk en heeft een vorm van tijdloosheid, al zou de waan van de dag een prachtig onderwerp zijn. Zijn stijl is meanderend, onophoudend tot zijn laatste punt. Montaigne heeft ervoor gezorgd dat stijl net zo belangrijk is als de inhoud. De vorm kan de inhoud bepalen.

Stiller heeft een open vizier als het om de definitie van het genre gaat maar komt wel uit op de kernwaarden die we bij alle bronnen terug zien komen: het persoonlijke, het onderzoekende en het prikkelende. De intentie, de actie en het doel. Het verhaal van één persoon, dat van enig belang is, wordt het verhaal van iedereen.

Zwagerman noemt het essay de had-je-me-maar van de literatuur. In zijn beschrijving vind je een veelvoud aan typering en alle zijn ze raak. Toch hangt er een zweem van intellectualiteit rond het genre, de veelvormigheid en complexiteit zouden dat aanwakken.

Door dit woud van typering, duidingen en pogingen om het genre te nagelen zou de lezer bijna vergeten waarom het genre er is. Het is er om vrij te kunnen zijn, eigenzinnig te mogen zijn. Onaangepast als het nodig is. Dit verklaart de veelvormigheid: wat gebeurt er als je eeuwenlang vrije geesten vrij laat schrijven? Dan krijg je een keur aan onderwerpen, een regenboog aan stijlen en een caleidoscoop vol meningen en inzichten. Het genre verdient geen vaste

definitie, het zou een kooi zijn. Wat zo beklemmend voor me was - het ontbreken van een goede omschrijving - is aan het einde van deze zoektocht een bevrijding geworden. Het genre vraagt niet om een exacte omschrijving, een aantal gedegen kenmerken vaststellen volstaat. Dat is in dit hoofdstuk gebeurd en daarmee kan ik het genre het journalistieke landschap in trekken.

Het essay en de journalistiek

Waar begin je als student journalistiek wanneer je meer wil weten over een journalistiek genre? Dan sla je het Basisboek Journalistiek van Kussendrager en Van der Lugt open. In de inhoudsopgave komt het woord essay niet voor. Misschien onder het kopje 'andere genres' bij het hoofdstuk opiniërende en andere genres? Rubriek, persspiegel, brief, briefwisseling, dagboek, reactiekolom, vraag en antwoord, genremix en samengestelde productie. (Kussendrager, 2014) In heel het boek komt het woord essay niet voor. Het essay spookt ongezien door Kussendrager en van der Lugt rond in de journalistiek.

Nog een belangrijk handboek: Journalistieke cultuur in Nederland van Bardoel en Wijffes. In de vorige uitgave van dat boek (2009) beschrijven Nel van Dijk en Susanne Janssen hoe zij een bepaalde trend in de kunstjournalistiek zien ontstaan en benoemen het essay wel als journalistiek genre. Ik citeer de gehele omslachtig geschreven alinea omdat er een aantal essentiële zaken in voorkomen: 'Wie de recente jaargangen van Nederlandse dag- en weekbladen erop naslaat, kan zich moeilijk aan de indruk onttrekken dat er sprake is van een voortschrijdende diversificatie van de literaire journalistiek en van de kunstjournalistiek in het algemeen, getuige het scala van genres dat men in de culturele bijlagen aantreft. Ook uit uitspraken van Nederlandse krantenredacteuren kan worden opgemaakt dat zij er steeds meer naar streven de eenzijdige productie van recensies om te buigen naar een meer gevarieerde aanpak, waarbij journalistieke genres als het achtergrondverhaal, het interview, het essay, maar ook de reportage, het portret en de column meer op de voorgrond treden. De vraag is in hoeverre we deze ontwikkeling onder de noemer commercialisering moeten vatten. Enerzijds natuurlijk wel. Met een gevarieerde journalistieke aanpak beogen literaire en andere kunstredacteuren ongetwijfeld hun lezers aan zich te binden en, vooral ook, hun aantrekkingskracht op nieuwe jonge lezers te vergroten. Ook de groeiende gerichtheid op nieuwe uitgaven van gerenommeerde auteurs, de verminderde aandacht voor poëzie, de uitbreiding van de plaatsruimte voor buitenlandse literatuur en de inkrimping van de recensielengte, hebben vermoedelijk veel te maken met de (veranderende) interesses van de in literatuur en kunst geïnteresseerde lezer. Culturele redacties zijn welhaast gedwongen hun informatievoorziening hierop af te stemmen om zich ook op de langere termijn van lezers én adverteerders te verzekeren. Anderzijds hebben de veranderingen in de vorm en inhoud van de literaire en culturele informatievoorziening vermoedelijk ook te maken met de geleidelijke entree van een nieuwe lichting kunst- en literatuurredacteuren, met andere - meer journalistieke - opvattingen over de functie en inrichting van kunstkaternen en literaire bijdragen.' (Bardoel & Wijffes, 2004, p. 223)

Van Dijk en Janssen plaatsen het essay als bruikbaar genre in de culturele bijlage van dag- en weekbladen en het wordt in één adem genoemd met bijvoorbeeld het portret en het achtergrondverhaal. En het essay gaat mee in een 'nieuwe' stroming, namelijk dat de kunstjournalistiek streeft naar een gevarieerder

aanbod om lezers en adverteerders vast te houden. Interessant is ook dat volgens de auteurs een nieuwe lichting kunstredacteurs meer gericht is op journalistiek. Hier mengt de kunst zich met journalistiek en zo lijkt het essay – dat ook als kunstvorm wordt gezien – een plaats te krijgen binnen de journalistiek. In de meest recente uitgave van *Journalistiek in Nederland* komt 'essay' niet meer voor in het register. (Bardoel & Wijfjes, 2015)

Dat het genre essay in journalistieke handboeken slechts een marginale plek krijgt toebedeeld, laat zich wellicht verklaren door iets wat Louis Stiller opmerkt, die in 'Essays schrijven' meer aandacht besteedt aan het essay in de journalistiek: 'De lakmoesproef van het ware essay blijkt vaak de houdbaarheidsdatum. Een van de belangrijkste criteria is namelijk de vraag of de tekst nog te lezen is buiten de tijd dat hij werd gepubliceerd en zonder de journalistieke omgeving waarin hij destijds werd geconsumeerd. Is dat nauwelijks het geval dan is de essayistische inslag ervan beperkt.... Zo blijken veel artikelen van vooraanstaande columnisten al na enkele maanden of jaren hun intellectuele prikkel te verliezen. Stilistisch gezien kunnen ze helemaal in orde zijn, maar het onderwerp blijkt uitgekauwd en de ideeën flinterdun. Wat op het moment van publiceren nog als een scherpzinnige analyse werd beschouwd, kan vijf of tien jaar later al schouderophalend terzijde worden geschoven. (Stiller, 2007, pp. 84,85)

Stiller ziet het essay in een breed perspectief zoals eerder behandeld. Toch waagt hij zich er niet aan het een journalistiek genre te noemen maar eerder een genre dat in een journalistieke omgeving voorkomt. Hier komt het ongrijpbare karakter van het genre weer terug. Als de journalistiek water is dan is het essay een druppel olie. Het gaat samen maar mengt niet en als het water opdroogt dan blijft de olie bestaan.

Veel journalistieke essaysoorten hebben volgens Stiller in de loop der tijd een specifieke vorm en functie gekregen, zoals het reisverhaal, de literaire recensie, de column of de ingezonden brief. Maar: 'Lang niet alle journalistieke artikelen die onder deze genres vallen, zijn overigens echte essays. Ze missen daarvoor de vrije vorm, het persoonlijke perspectief en het onderzoekende karakter. Volgens Arnold Heumakers in *NRC Handelsblad* is dat niet meer dan een marketingtruc van uitgeverij: 'Soms lijkt het wel of iedereen essays schrijft, want bijna al het literair proza dat geen fictie is, geen roman of verhaal wordt zo genoemd. Krantenstukken, lezingen, columns: zodra ze gebundeld worden, veranderen ze in essays.' (Stiller, 2007, p. 84)

Stillers brede kijk op het genre – dat alle gedachtespinsels essays zijn – vernauwt zich nu tot de typering 'vrije vorm, persoonlijk perspectief en onderzoekend karakter', omdat het genre in het licht van de journalistiek is komen te staan. Daarin kan ik meenemen dat tijdloosheid van het stuk ook belangrijk is. Een journalistiek essay moet in de actuele omgeving passen maar moet daar ook uitgehaald kunnen worden zonder verlies van aantrekkelijkheid. Ook een intellectuele prikkel en stilistische kwaliteit zijn cruciaal voor het journalistieke essay.

Op basis van deze karakteristiek kan ik een poging wagen het essay in het journalistieke genrelandschap te positioneren. Met genres als de column en de

recensie deelt het essay het persoonlijke en het literaire, maar het essay is complexer en tijdlozer dan de meeste columns of recensies. Met het achtergrondverhaal en de reportage deelt het essay het onderzoekende, maar het essay is en persoonlijker dan het achtergrondverhaal en minder aan de actualiteit gebonden dan de reportage. En met teksttypen als het opinieverhaal of commentaar deelt het essay het persoonlijke en intellectuele, maar het essay is onderzoekender en stilistischer dan die genres doorgaans zijn.

Na deze droge theorie is het tijd om te kijken naar het huidige journalistieke landschap. Wat speelt daar en welke rol speelt het essay daarin?

Mens, maatschappij, journalistiek

Ik begin op straatniveau. Zo'n 10 jaar geleden zag ik in het Stedelijk Museum in Amsterdam een Aziatisch persoon met een camera op een stok. Geen statief maar een kleine hengel met op het uiteinde een camera. Wat was die man aan het doen? Ik bestudeerde hem even en het werd mij duidelijk dat hij zichzelf aan het filmen was. Ik voelde plaatsvervangende schaamte, ouderwets misschien maar ik voelde het. Deze man vond zichzelf het filmen waard, in het openbaar. De 'selfie' was in opkomst en ik beseftte dat deze stok een volgende stap was in het vastleggen van jezelf. Van de selfiestick kijkt inmiddels niemand meer op. Het individualisme blijft zich ontwikkelen en deze vorm van zelfportrettering doet mij denken aan Narcissus, de jongeman die boven het water verliefd wordt op zijn eigen spiegelbeeld. In een essay over de wederopstanding van het narcisme in De Groene Amsterdammer schrijft Henri Beunders dat Christopher Lasch, de schrijver van 'The culture of narcissism', zich waarschijnlijk zou omdraaien in zijn graf als hij de mediacultuur van heden zou zien: 'Descartes adagium 'ik denk, dus ik ben' lijkt te zijn veranderd in 'ik ben, dus mobiel'. Tot in alle uithoeken van de wereld staart de mens verslaafd in haar smartphone, ... pratend, swipend, of driftig tikkend op de twitter en whatsapp functie. De aarde is een zichzelf fotograferende ster geworden, druk met zichzelf chattend.' (Beunders, 2014). Er is volgens Beunders een ware narcistische epidemie uitgebroken. De oorzaak lijkt simpel: de wereldwijde democratisering van de (digitale) media.

De drang om zelfportretten te maken kan veel oorzaken hebben en zou stof zijn voor een psychoanalytisch onderzoek. Feit is dat de nieuwe digitale media een uiterst dominante rol spelen in onze levens, zoals Beunders opmerkt. Althans, bij de meeste van ons. En dat het individu centraal staat op Twitter, Instagram en Facebook, om er maar eens drie te noemen. Mensen fotograferen niet alleen zichzelf maar zijn ook het uitgangspunt en middelpunt van talloze blogs en vlogs op YouTube.

De mobiele telefoon is ons dierbaarste bezit, we kijken er honderden keren per dag op en lezen en zien dus honderden berichten, die lang niet altijd van de journalistiek afkomstig zijn. Iedereen kan publiceren, iedereen heeft een publiek. Het gebruik van traditionele nieuwsmedia neemt af. Betaalde oplages van kranten zijn sinds 2000 nagenoeg gehalveerd (Bakker, Oplage 2016: Telegraaf grote verliezer, Trouw en FD bijna stabiel, 2017). Voor opiniebladen geldt hetzelfde, met uitzondering van De Groene Amsterdammer. (Bakker, Oplage opiniebladen bijna stabiel, 2017) Het aandeel 'journalistieke en informatieve programma's' ligt de laatste tien jaar in de Kijkcijfer Top 100 tussen de 20 en 40 procent, met het NOS Journaal als vaste waarde. Vooral jongeren verschuiven naar digitale media. Zij hebben een fundamenteel ander mediagebruik; internet en vooral hun mobiele telefoon zijn het eerste en belangrijkste medium. (Bakker, Jongeren nemen afscheid van traditionele tv, 2017)

Hoe reageert de journalistiek op deze drastische (digitale) ontwikkeling in de nieuwsverspreiding en in het bijzonder: hoe reageert zij op het feit dat het individu - met zijn verhaal- onder de loep ligt?

Deze tweedelige vraag is cruciaal in het huidige journalistieke landschap omdat de hedendaagse nieuwsontvanger, de mens die online is, niet langer afhankelijk

is van de journalist en zijn bevindingen. Welke rol ziet de journalistiek voor zichzelf, welke opdracht stelt ze zich, in deze veranderende wereld waarin iedereen 'nieuws' kan publiceren, dat zich in een mum van tijd verspreidt?

Voor een antwoord op deze vraag komt de website 'De Correspondent' van filosoof Rob Wijnberg als eerste in me op. Ik kan me herinneren dat ik voor het eerst op de site was en dat alle journalisten een karakteristieke profieltekening van zichzelf op de site hadden. Meteen is duidelijk dat de maker van het product vooraan staat. 'Wie' het heeft geschreven is net zo belangrijk als 'wat' hij of zij geschreven heeft. Dat kun je vernieuwend noemen en een reactie op de opkomst van het individu. In het manifest van de website: 'De Correspondent vraagt van haar correspondenten betrokken te zijn. Niet door een bepaalde politieke ideologie aan te hangen, of de wereld vanuit een bepaalde 'waarheid' te beschrijven, maar door vanuit persoonlijke fascinatie of verontwaardiging van de wereld verslag te doen. De Correspondent is onpartijdig, maar ook subjectief: de journalist moet uitzoeken welke kant van een verhaal het geloofwaardigst is en waarom.' (Manifest, z.j.)

De Correspondent noemt zijn journalisten in zijn manifest openlijk subjectief. Op school leerden we in het eerste jaar zo 'objectief mogelijk' te zijn maar dat objectiviteit niet bestaat. Hoe krom is die boodschap eigenlijk? Streef het onmogelijke na. Aan de andere kant geeft het nastreven van een utopie wel een betere wereld. Wijnberg kiest openlijk voor subjectiviteit. Het subjectieve aspect van de verslaggeving is er altijd geweest en door het toe te geven heb je een eerlijk verhaal. Voordat de journalistiek onthullend is zal zij zichzelf moeten onthullen. Dat wekt vertrouwen.

Met deze werkwijze, persoonlijk en subjectief durven te zijn, brengt Wijnberg de theorie in praktijk van Jay Rosen, universitair hoofddocent journalistiek aan New York University. Rosen is ook verbonden aan De Correspondent en op dit moment bezig is om samen met De Correspondent een Engelstalige vorm van de site te lanceren. Hij noemt het nastreven van objectiviteit in de journalistiek 'the view from nowhere'. (Rosen, 2010) Hedendaagse journalistiek heeft volgens hem behoefte aan een 'view from somewhere'. Rosen over de toepassing van deze theorie: "Ditching the 'view from nowhere,' or the 'voice of God,' and instead saying, 'Here's where we're coming from' would be very good." ... "The second thing journalists should do is make it clear: Yeah, we're coming from somewhere, but we've done our reporting. We've talked to a lot of people. We looked at the documents. We dug up information." "The third thing is to shift towards the claim, 'Don't believe me? Look for yourself. Don't accept it? Here's the data. You think we're biased? Check it out.' Show your work." (Johnson, 2017).

In zijn column 'Waarom objectieve journalistiek een misleidende en gevaarlijke illusie is' onderschrijft Wijnberg de noodzaak voor de hedendaagse journalistiek van een 'view from somewhere', al gebruikt hij die term zelf niet. '... als de president van de Verenigde Staten het aantal toeschouwers bij zijn inauguratie bij elkaar fabuleert, en vervolgens uithaalt naar alle media die met harde bewijzen aantonen dat dat een leugen is, dan is het niet afdoende om te melden dat 'Trump de media beschuldigt, ondanks de vele bewijzen van het tegendeel,' zoals het NOS Journaal die avond deed. Dan behoor je te zeggen dat een van de machtigste politici ter wereld, wederom, aantoonbare onwaarheden verkondigt. En dan behoor je uit te zoeken waarom hij dat deed. Terwijl je ondertussen precies

bijhoudt welke daden hij bij zijn woorden voegt. Want ‘geen standpunt innemen’ betekent anders niet alleen dat je een spreekbuis bent van de macht, maar ook een kruiwagen van de leugen.’ (Wijnberg, Waarom objectieve journalistiek een misleidende en gevaarlijke illusie is, 2017)

De Correspondent schuift het persoonlijke naar voren en dat is terug te zien in de stukken. Bijvoorbeeld in een stuk van Rob Wijnberg zelf ‘Te koop aangeboden: journalistieke betrouwbaarheid en onafhankelijkheid’. Wijnberg zet zich daarin af tegen de explosieve groei van sponsored content in de journalistiek, een gevolg van het verlies van adverteerders aan internetgiganten als Google en Facebook. Hij neemt het mediabedrijf van Sjuul Paradijs op de hak, de oud-hoofredacteur van De Telegraaf: ‘Wie een tijdje rondsufte op de site van Sjuul Paradijs, kan niet anders dan hopen dat het een 1 aprilgrap betreft. De voormalig baas van de grootste krant van Nederland als verkoper van de pr-bullshit van de hoogste bieder - hoe treurig wil je het hebben? Toegegeven, als hoofredacteur van ’s lands bekendste chocoladeletterkrant was Sjuul niet vies van een overdrijvinkje hier en daar. Maar dit? En Trusted Media is geen uitzondering. De gehele journalistiek in Nederland is hard op weg in Sjuuls voetsporen te treden. De greep van de commercie op nieuwsmidia wordt in een razend tempo sterker. Erger nog, wereldwijd wordt de onafhankelijkheid van de journalistiek in de uitverkoop gedaan. Van *The Guardian* tot *de Volkskrant*, van *The New York Times* tot *NRC Handelsblad*: overal schieten de gesponsorde artikelen en als redactionele inhoud verpakte advertenties als paddenstoelen uit de grond.’ (Wijnberg, Te koop aangeboden: journalistieke betrouwbaarheid en onafhankelijkheid (t.e.a.b.), 2106)

Het gehele stuk heeft deze toon; Wijnberg is inderdaad verontwaardigd. Zijn stuk schaart hij onder het genre ‘analyse’. In de puurste zin van het woord is het dat ook. Maar als er opinie boven had gestaan zou niemand opkijken.

Feit is dat dit persoonlijk gekleurde journalistiek is. Een duidelijke afzwaaiing van de naoorlogse traditionele verslaggeving die doet alsof zij geen mening heeft.

Het rollenspel van de vorige eeuw kraakt aan alle kanten. De elite wordt gehekeld, landelijk. Universitair opgeleid? ‘Dat zijn de ergste’, pikte ik laatst op. De vraag is of de journalistiek bij de elite hoort, maar een belangrijkere vraag is: word je geloofd? Dat wil je als journalist. Een manier om dat te bereiken is door open te zijn, eerlijk, menselijk. Verpersoonlijking van de journalistiek zou het vak een nieuwe identiteit kunnen geven, die past bij het internettijdperk. Niemand heeft grip op wie wat weet. De journalistiek heeft de taak om die chaos begrijpelijk te maken voor iedereen.

Niet alleen bij De Correspondent zie je die verpersoonlijking. In ‘Journalistieke cultuur in Nederland’ rekent Frank Harbers, universitair docent journalistiek in Groningen, ook journalisten als Joris Luyendijk en Arnon Grunberg tot de boegbeelden van ‘de revanche van de subjectieve ervaring’. (Bardoel & Wijffes, 2015) Mediasocioloog Peter Vasterman heeft stevige kritiek op de door Harbers gehanteerde typering van ‘het objectiviteitsregime’. Maar hij onderschrijft de opkomst van de personalisering in de journalistiek die Harbers constateert zowel in de productie (vaststelling van de feiten) als de presentatie van de informatie (jenzelf opvoeren in een stuk)

De afgelopen tien jaar heeft er een explosie van persoonlijke journalistiek

plaatsgevonden. 'van Sunny Bergman, Patrick Lodiers, Jelle Brandt Corstius en Alberto Stegeman op tv tot en met Stella Braam, Joris van Casteren, Toine Heijmans en John Schoorl in de krant, om maar eens een paar namen te noemen. (Vasterman, Een warrige worsteling met subjectiviteit en objectiviteit in de journalistiek, 2015) Zelfs bij de NOS is er aandacht voor de persoon van de journalist. Azië-correspondente Marieke de Vries plaatst na afloop van de reddingsoperatie van de 'Thaise grotjongens', die in juli de media een aantal weken in haar greep houdt, een persoonlijk verhaal op de site van de NOS. Over hoe zij het zelf beleefd heeft. (Vries, Zo beleefde onze correspondent het Thaise dorp van de hoop, 2018)

Het zijn verwarrende tijden en de journalistiek zou hoogtijdagen moeten vieren momenteel. We zitten midden in een ontploffing van informatie, categorie Nagasaki. In die volle levens, waar pikken we het nieuws op? Het mobieltje biedt flitserig nieuws. Bijzaak ook. Eberhard is dood, 56 doden in Las Vegas, Spanje op z'n kop. En door.

Wat wil de kijker, lezer, luisteraar van de journalistiek? Wil hij blaadjes op het spoor, files naar het strand? Dagelijkse column van die of die? De journalistiek als gewoonte, vertrouwdheid, voorspelbaarheid. Ik kan me voorstellen dat het achttuurnieuws vertrouwd is en dat het niet zoveel uitmaakt wat ze uitzenden. Wie zet de televisie nog op vaste tijden aan? Toch nog steeds wel een miljoen mensen. De journalistiek is wat dat betreft veelkoppig. Gewoonte voor de één, sensatie, vermaak of afleiding voor de ander, diepgang, achtergrond en duiding voor weer een ander. De journalistiek is niet bepaald een vak dat één richting op gaat of moet gaan. Één ding is zeker. De journalistiek is aan het vervellen en de vraag is waar die slang naartoe kruipt.

Tijd nu om te kijken welke rol het genre essay speelt in deze veranderende journalistieke wereld, waarin het persoonlijke verhaal booming is. Welke plaats neemt het essay in? Waar worden ze momenteel gepubliceerd? Welke kenmerken vertoont het essay van nu?

Het essay in de journalistieke praktijk

Ik tref een prachtig essay aan van Marja Pruis in De Groene Amsterdammer. Over vrouwen en ambities. Dat het oké is om ambitieus te zijn volgens koningin Máxima. Het stuk is een intellectuele exercitie. Pruis vliegt hoog boven alle gekleurde meningen: 'Parallel aan het groeiend aandeel van vrouwen op de arbeidsmarkt loopt een andere ontwikkeling, ingrijpender denk ik. De laatste generatie vrouwen die vanzelfsprekend huisvrouw werd of ze daar nu zin in had of niet, heeft de pensioensleeftijd bereikt. De helft van de 45 plus vrouwen, de dochters van de vrouwen die na schooltijd voor hun kinderen klaar zaten met thee en koekjes, heeft een betaalde baan buitenshuis. In cijfers is dit een helder proces, een geleidelijke stijgende lijn met een duidelijk resultaat. Mentaal is het een door bernbommen geflankeerd pad richting een ongewisse einder.' (Pruis, 2017)

Het stuk is een persoonlijk onderzoek ('...ingrijpender, denk ik') en zet je als lezer aan het denken; de moderne vrouw heeft inderdaad halsbrekende toeren uit moeten halen, ze is gaan pionieren. Daarnaast vertoont de tekst ook andere kenmerken van het essay: het onderwerp heeft een zekere mate van tijdloosheid en het is van belang. De tekst heeft een intellectueel karakter en heeft ontegenzeggelijk stilistische kwaliteit.

De Groene Amsterdammer kan je het veilige huis van het essay noemen, je vindt ze er altijd en ze stellen zelden teleur. Altijd fietst er wel een inzicht voorbij dat nieuw is, of je aan het denken zet. Ook online publiceert De Groene essays en trekt zich daarbij niks aan van de korte aandachtsspanne van een online lezer. Vrij Nederland-journalist Max van Wezel denkt dat het juist dat is wat De Groene sterk maakt. 'De kracht van *De Groene* schuilt in de onverstoorbaarheid. Ze blijven dezelfde doorwrochte essays schrijven. Dat een deel van de lezers het einde van zo'n stuk niet haalt, doet er niet toe. Ze vinden het belangrijk dat er een blad als *De Groene* bestaat. Het tragische is dat VN begin deze eeuw de kans had als *De Groene* te worden, toen Xandra Schutte hoofdredacteur was. Schutte wilde met VN de koers varen die zij later als hoofdredacteur van *De Groene* is gaan varen, nadat zij bloeddorstig ten val was gebracht bij VN: meer essays en debat, minder verslaggeving en minder eenzijdig links versus rechts. Dat bleek de winnende formule.' (Pinedo, Journalist Max van Wezel: 'Ik geloof niet in het hiernamaals', 2018)

Op groene.nl vind ik een essay dat gaat over een essay. Het is vijftien A4'tjes lang en voor mijn onderzoek zeer de moeite waard. Het thema is weer het feminisme/de zelfstandige vrouw. Marja Vuijsje kijkt naar het heden, kijkt terug en kijkt vooruit op vijftig jaar feminisme naar aanleiding van het essay 'Het onbehagen van de vrouw' van Joke Smit, gepubliceerd in De Gids oktober 1967. Dat essay was de geboorte van de tweede feministische golf in Nederland. Duizenden vrouwen voelden wat de schrijfster voelde en waren na publicatie bereid om tot actie over te gaan. 'Sommige vrouwen die 'Het onbehagen bij de vrouw' lazen, wisten vele jaren later nog precies hoe het hun sluimerende ontevredenheid deed omslaan in actiebereidheid.' (Vuijsje, 2017)

Joke Smit en de redacteurs van De Gids met haar wist niet dat zij zoveel teweeg zou brengen. Wat een stuk tekst kan doen. En dan in het bijzonder: wat een essay

wel niet teweeg kan brengen.

Het essay op de site over het essay van Smit blijkt overigens meer geschiedschrijving te zijn, pas in de allerlaatste alinea's lees je sterker de stem van schrijfster Vuijsje: 'Wie 'Het onbehagen bij de vrouw' gebruikt als checklist ziet meteen waar het nu aan schort. Op een happy few na gaan mannen omdat zij het meeste geld verdienen juist meer uren buitenshuis werken als ze vader worden. Vrouwen doen doorgaans hun best parttime werk te combineren met de zorg voor hun dierbaren. En er zijn heel veel vrouwen die burnt-out raken of aan de antidepressiva gaan omdat het ze niet lukt de powervrouw uit te hangen die ze denken te moeten zijn.' (Vuijsje, 2017)

Nog los van de interessante inhoud van de essays laat De Groene Amsterdammer telkens weer zien wat de kracht van het genre essay is: de prikkeling van de lezer. De Groene Amsterdammer en het essay zijn aan elkaar verbonden. Het essay daarbij als intellectuele exercitie voor de lezer. De term 'elitair' zweeft ook rond De Groene. Het is een weekblad met hoogopgeleide lezers. Dat valt makkelijk te constateren met een vlugge scan door de terminologie van het blad: subdiscipline, neuro-economie, neoklassieke economen, productiviteitsdiscours, contraseign, anti-parlementarisme, postidentiteit enz. Je kan het niet bepaald populaire jip-en-janneketaal noemen.

Eens kijken hoe collega-opinieblad Vrij Nederland het essay gebruikt. Ze worden daar minder vaak geplaatst dan in De Groene, maar toch ook met enige regelmaat. Het eerste dat ik tegenkom is van Arnon Grunberg. Over zelfhulp. Hij geeft aan 'de Mensendokter van Vrij Nederland' te zijn. Vaak op ironische wijze. Dat bewijst hij met zijn essay. Dat is geheel ironisch: 'Naast de gigantische vraag naar kleine en grotere hulp zijn er gelukkig ook genoeg mensen bereid om als goeroe te fungeren ' de vraag creëert het aanbod ' en sommigen van die goeroes zijn zelfs zo beschaafd de verleiding te weerstaan om hun volgelingen en aanhangers te misbruiken.' (Grunberg, Zelfhulp, 2017)

Het hele stuk is lichtvoetig van aard, makkelijk leesbaar. Met lichtvoetig bedoel ik niet lichtzinnig. Grunberg geeft inzichten en raakt af en toe een gevoelige snaar. Maar bovenal is hij vermakelijk.

Het volgende essay dat ik aantref scoort ook hoog als we het over vermaak hebben. Het heet: 'Bevrijd de vrouwentepel!' De titel trekt natuurlijk lezers, sex sells is het adagium. Bouyeure pakt dit onderwerp serieus aan, ze scheert van Bijbelteksten naar schunnige taal over borsten op internet. Het essay wordt als volgt ingeluid: 'Dat we de vrouwenborst seksualiseren en de mannenborst niet, is biologisch niet te verklaren. Waar komt die geile obsessie met borsten dan vandaan? En is het geen tijd om daarmee op te houden als het zo beperkend werkt?' (Bouyeure, Bevrijd de vrouwentepel!, 2017) De inleiding is een drietrapsraket en vat de tekst goed samen: een wetenschappelijke benadering, een populair sexuele benadering en een ideologische benadering.

Het essay heeft hier de gedaante van de caleidoscoop. De doelgroep van Vrij Nederland wordt op maat bediend. Ook hoogopgeleid Nederland wil(stiekem ook wel af en toe een beetje) over sex lezen.

Vrij Nederland heeft in 2017 vier essays geplaatst. Ik kan ze net zo goed allemaal behandelen om een compleet beeld te krijgen. Dit is ook nodig omdat het verschillende soorten teksten zijn die nauwelijks met elkaar verbonden zijn. Het is mij nog niet duidelijk hoe het essay zich in Vrij Nederland manifesteert.

Grunberg komt nog een keer met een essay. Dit keer openhartig over het schrijverschap, zoekend naar zijn drijfveren. Hij kijkt terug op twintig jaar schrijven en wil daaruit iets extraheren. 'In de kringen in Amsterdam waarin ik in die tijd verkeerde, had ambitie een nare bijmaak. Een 'ambitieuze mannetje' was een naargeestig en vermoedelijk ook humorloos mannetje. Ambitie, je moest er vooral niet te veel van hebben, althans, mocht je het hebben, dan moest je doen alsof je het níét had. Ik legde me daarom toe op het veinzen van betrekkelijke ambitieeloosheid...' (Grunberg, Verslaafd aan twee keer leven, 2017) Het is een prachtig, geestig, compact essay. Nog geen 2200 woorden. Hij daagt de lezer uit hem te begrijpen en laat dat ook lukken. Duidelijk gericht op de lezer die intellectueel gevoerd wil worden.

Op naar het laatste essay van Vrij Nederland. Ook over het schrijverschap. Jeroen Vullings is op zoek naar de identiteit van Nederlandse schrijvers jonger dan 35 jaar. 'De literatuur kan als geen ander medium proberen greep te krijgen op deze krankzinnige wereld en ons tonen hoe we er straks voor staan. Dat klinkt ideaal, maar hoe presteert de latte-generatie stilistisch? Sta ik alleen in mijn zorg om hun kortademige proza(...) Tilly Hermans legt het verband met de digitale tijd: 'E-readers, smartphones en andere digitale kanalen dicteren een andere stijl: zinnen van zeven woorden maximaal.'" (Vullings, 2017)

Er is iets bijzonders aan de hand met dit essay. Het is meer een rondgang dan een persoonlijke zoektocht. De schrijver heeft een duidelijke smaak maar laat niet in zichzelf kijken. Dit essay ruikt naar achtergrond. Of om het anders te labelen: het stuk rekt de grenzen van het essay aardig op. Zo klassiek essayistisch als Grunberg was, zo diffuus is Vullings met dit stuk over jonge schrijvers. Samenvattend kun je zeggen dat de essays in Vrij Nederland vier compleet verschillende teksten zijn. De vorm lijkt aan de grillen van de schrijver te zijn overgeleverd. Wat overigens wel een kenmerk is van het essay. Wat de teksten gemeenschappelijk hebben, is een gelaagde aanpak van het onderwerp en aandacht voor de stijl, die soms duidelijk op vermaak gericht is.

Over nu naar De Correspondent. De Correspondent maakt veel gebruik van essays. Wie 'essay' intypt in de zoekbalk van de site, krijgt meer dan 300 hits. Ook (buitenlandse) schrijvers worden aangetrokken. De essays zijn, net als de gehele website, maatschappelijk geëngageerd. Rebecca Solnit bijvoorbeeld legt in een essay uit dat bijdragen aan klimaatverandering een vorm van geweld is. Een origineel inzicht dat past bij het genre essay: 'Klimaatverandering is geweld. Dus als we willen praten over geweld en klimaatveranderingen - daar hebben we het nu over, na het lezen van de angstaanjagende rapporten van 's werelds topdeskundigen op klimaatgebied-laten we het dan hebben over klimaatverandering *als* geweld.' (Solnit, 2015)

De essays van Solnit worden door mede-Correspondent Jelmer Mommers aangeprezen. Die roemt haar engagement en haar stijl: "Rebecca Solnit is een toonaangevende essayiste. Haar literaire stijl en uitgesproken engagement zijn ongeëvenaard. Ze vindt hoop in de donkerste tijden. Ik ben apetrots dat we haar werk op De Correspondent kunnen publiceren.' (Mommers, sd) Haar persoonlijke stellingname onderstreept Solnit nog eens in de intro van haar essay: 'Ik betoog in dit essay dat het een vorm van geweld is en spreek me uit tegen de taal die dit geweld verhult.' (Solnit, 2015) Solnit presenteert nadrukkelijk een 'view from somewhere' en gebruikt het essay als vorm om die view gestalte te geven.

Nog een voorbeeld van een onderwerp van maatschappelijk belang, in het essay 'Wie leest, leeft' van Philip Huff. 'Minder literatuurlezers verarmt ons land op allerlei vlakken: van meer laaggeletterdheid en verslechterd tekstbegrip tot culturele verarming en minder gemeenschapszin. Dat we minder literatuur lezen heeft verschillende oorzaken: de verplichting te moeten lezen, concurrentie met het beeldscherm. Het gat tussen de belevingswereld van de scholieren en de wereld van de boeken die ze moeten lezen.' (Huff, 2015)

Huff schrijft, net als Solnit en andere Correspondenten, vanuit persoonlijk perspectief. Het stuk begint met het woord 'ik'. Zijn eigen lees- en voorleeservaringen als kind en als volwassene verweeft hij met zijn observaties over de leescultuur. Ook hij neemt aan het eind van zijn essay een uitgesproken standpunt in, nadat hij heeft geconcludeerd dat literair lezen een wisselwerking is tussen lezer en papier en niet tussen lezer en beeldscherm: 'Ik weet dat ik idealistisch naar de wereld kijk, maar ik denk ook dat ik nuchter ben als ik stel dat literair lezen, als onderdeel van de cultuur van inlevingsvermogen en communicatie, ... een tegenwicht kan bieden. De waarde van de mens is uiteindelijk niet de waarde van de cijfers, maar de waarden waarvoor hij vecht. En in een wereld waarin steeds minder verhalen en steeds meer cijfers en filmpjes en nieuwsfeeds onze dagen vullen, waar de prijs van iets telt en niet de waarde, waar de verbeelding naar de marge wordt verdrongen, daar gaat de inleving, ruimdenkendheid, vergevingsgezindheid en indirect ook loyaliteit en toewijding verloren. Waarden die niet, of in elk geval in veel mindere mate, worden aangesproken bij bijvoorbeeld beeldschermlezers.' (Huff, 2015)

De essays van Solnit en Huff zijn exemplarisch voor hoe het genre zich manifesteert bij De Correspondent. Als we de essays van De Groene als voorbeeld nemen van het 'klassieke' essay – persoonlijk, onderzoekend, prikkelend, intellectuele exercitie, onderwerp van belang, aandacht voor stijl – dan zien we dat bij De Correspondent het essay net als bij De Groene een intellectuele exercitie is voor de lezer. Maar eentje waarbij de persoon van de essayist en zijn 'view from somewhere' nadrukkelijker op de voorgrond staan.

Aangekomen bij de wereld van de kwaliteitsdagbladen, te beginnen bij de NRC. De krant die jaarlijks samen met de Koninklijke Hollandsche Maatschappij der Wetenschappen een essaywedstrijd uitschrijft. NRC + essay = Bas Heijne. Dat durf ik zo wel te stellen. Niets blijkt minder waar. Bas Heijne had een *column* in de NRC. Geen essay van hem te vinden op de site van de krant. Een speurtocht in LexisNexis levert er vijf op in de afgelopen vijf jaar. Vier daarvan rond jaarwisselingen, als een soort van jaarsluiting/-opening: op 10 januari 2015, 2 januari 2016, 31 december 2016 en 24 december 2018. Titels: 'Laat de islam niet gijzelen' (over weerbaarheid), 'Niet langer verbonden' (over bedreigde eigenheid), 'Er is alleen nog maar toon, geen debat' (over het politieke debat) en 'De fantasietjes van de elite' (over het koketteren met engagement). Het vijfde essay is getiteld 'We zijn beter te manipuleren dan ooit' en is onderdeel van een zevendelige serie van de NRC over nepnieuws. Het onderwerp van dit essay sluit naadloos aan bij mijn onderzoek. Heijne neemt de lezer mee in een denkoefening over de verdwijning van het idee van de waarheid in onze narcistische ik-samenleving. 'Waar is wat we voelen - en alles wat die waarheid in twijfel lijkt te trekken zien we als een leugen, of iets wat ons dwarsboomt. Door nieuwe technologie en de opkomst van sociale media heeft een verkaveling van het

maatschappelijke debat plaatsgevonden - in plaats van vrije uitwisseling van argumenten is er groeps polarisatie. Vrijwel elke discussie, zeker online, is een discussie tussen doven. Ook hier gaat het meer om het uiten van emotie dan om het verkrijgen van inzicht.' (Heijne, We zijn beter te manipuleren dan ooit, 2018) Machthebbers maken handig misbruik van het verdwijnen van het idee van de waarheid door de gevestigde media als leugenmachine verdacht te maken. Dat is niet nieuw, houdt Heijne de lezer voor. 'Wat nieuw is, is dat het zo gemakkelijk geworden is twijfel en tweedracht te zaaien, mensen op te jatten en te sturen. Nieuwe technologie laat je sneller en dieper in iemands hoofd doordringen - en nieuwe kennis over hoe ons brein werkt stelt je beter in staat de geest van een mens te manipuleren.' Meer bewustzijn is nodig. 'Maar om dat bewustzijn te kweken heb je betrouwbare journalistiek nodig (die ook zichzelf durft te bekritisieren) - niet *House of Cards*.' En met die laatste zin is de cirkel van de denkexercitie rond, die Heijne startte met een verwijzing naar NPO-directeur Frans Klein, die had gepleit voor drama als 'dé manier om eigentijdse verhalen te vertellen. (...) Kijk naar de serie *House of Cards*, over machinaties in de Amerikaanse politiek. Via *Nieuwsuur* zouden nooit zoveel mensen daarmee in aanraking zijn gekomen.' (Heijne, We zijn beter te manipuleren dan ooit, 2018) Dit essay van Heijne heeft – net als veel andere van hem – alle kenmerken van het genre: het persoonlijke, het onderzoek, het belang van het onderwerp, de aandacht voor stijl, het prikkelende inzicht.

In LexisNexis ontdek ik ook dat de NRC veel minder essays plaatst dan ik verwachtte. Gemiddeld minder dan één per maand. De krant laat het genre essay voornamelijk aan schrijvers over die essays schrijven in boekvorm. Wat de NRC vervolgens doet: ze plaatsen een grofweg paginagrote flaptekst van dat boek. Geschreven door de schrijver zelf. Vaak betogend. Op de opiniepagina. Op de site betoogt Marte Kaan bijvoorbeeld dat er meer ruimte moet komen voor het gevoel. Ze haalt filosofe Martha Nussbaum aan: 'Mensen zijn de enige wezens die niet emotioneel wensen te zijn, die hun behoeftes binnen houden en hun leven zo inrichten dat er voor gevoelens geen plaats is.' (Kaan, 2017) We verlaten ons het liefst op de ratio, schrijft Kaan. Maar: 'Wanneer je je onderbuik hebt leren gebruiken en weet dat gevoelens waardevrij zijn, dan ben je in staat om die gevoelens (woede, haat, zorg, verdriet) naast elkaar te laten bestaan - je kan tegelijkertijd woedend en bezorgd zijn.' (Kaan, 2017) In haar boek, een essay waarop dit betoog gebaseerd is, haalt Kaan veel filosofen aan en komt ze door therapie sessies met patiënten erachter dat het verlangen naar redelijkheid niet persé naar redelijkheid leidt. Ze laat daarin haar licht schijnen op de kwestie gevoel-ratio. Minder betogend, meer essayerend. De NRC lijkt echter te kiezen voor opinie. Niet voor essay.

Bij Bas Heijne is een zelfde trend te bespeuren. Heijne heeft vorig jaar een lang essay in boekvorm geschreven, 'Wereldverbeters', over de erfenis van Ghandi, King en Mandela. Naast zijn columns krijgt hij plaats op de opiniepagina's om over zijn essay te schrijven. Betogend. 'Martin Luther King schroomde daarbij niet keer op keer het door-en-door ongemakkelijke woord liefde in de mond te nemen – die zoetsappige stoplap die door zalvende gelovigen en luie humanisten te vaak gebruikt is om reële problemen en verschillen weg te poetsen en zo mensen louter een goed gevoel te geven, zonder een daadwerkelijke inspanning van hen te vragen.' (Heijne, Het radicale antwoord op haat is waardigheid, 2017) De tekst is weliswaar betogend maar

toch is hier de aard van een in essayvorm denkende en literair formulerende Heijne terug te vinden. In zijn tv-serie 'Onbehagen' kan Heijne vrijuit denken en meanderen. Wederom verwijst de NRC ernaar maar inhoudelijk kan Heijne alleen betogend zijn serie verkopen. 'Alles wat mij vreemd is, is gewenst. Help! Hoe radicaal wil je het hebben? Het is een opdracht die recht tegen onze instincten ingaat. We zijn er van nature slecht toe uitgerust.' (Heijne, Angst en haat zijn ook comfortabel, 2018)

De NRC heeft al met al een wat vreemde relatie met het essay. Er worden genoeg essays aangehaald maar ze worden niet rijkelijk geplaatst. Essayisten krijgen ruimte op de opiniEPagina om een betoog te schrijven naar aanleiding van hun eigen essays. De teksten die de NRC wel de noemer 'essay' meegeeft gaan over onderwerpen uit de kunst, de wetenschap, de politiek, de economie of de (sport)geschiedenis. Al komen daar in 2018, in het katern 'Leven', ook onderwerpen bij die meer in de sfeer van de human-interest of de filosofie liggen, zoals 'hoe weet je wanneer de liefde over is', 'is jaloezie ergens goed voor' en 'wat heb je eraan om trots te zijn'.

Trouw. Na het troebele vaarwater van de NRC kom ik in het heldere stuwmeer van Trouw. Trouw publiceert vaak essays. Minimaal één per week op zaterdag in het katern 'Letter en geest', een omschrijving die overigens naadloos past bij het genre essay.

Ik tref een essay aan dat gaat over seksualiteit in het oude Athene. Het is zo'n tweeduizend woorden lang, geschreven door Sam Janse. Het bisexuele leven in Athene lijkt heel erg vrijgevochten maar schijn bedriegt: '...dat is in een wettig Atheens huwelijk al niet zo, want de man had politieke rechten en zijn vrouw niet. En zo ligt het volgens de Atheense codes steeds. De onderliggende partij ligt ook maatschappelijk en politiek onder: de slaaf of slavin, de hoer (m/v), maar ook de jonge knaap.' (Janse, 2018)

Geen gelijkheid in Athene dus. Toch geeft Janse toe dat niet het gehele Grieks-Romeinse gebied over één kam te scheren is: daarvoor was het te groot. Janse nuanceert zichzelf. Hij gebruikt verschillende en tegenstrijdige aanvliegroutes en is duidelijk aan het essayeren op een oorspronkelijke manier. Na het lezen van meer essays in Trouw wordt het mij duidelijk welke vorm het essay heeft in deze krant. De essays geven achtergrond en ze duiden. Het persoonlijke komt wel een beetje voor maar de persoonlijke zoektocht is niet het belangrijkste. Het essay 'Weerbare vrijheid' van Afshin Ellian zoekt de grenzen van het genre op. De schrijver zet zichzelf neer als autoriteit en de lezer krijgt een vijf pagina's tellende geschiedenisles over democratie en vrijheid. (Ellian, 2018) Maar dit stuk is niet echt in de lijn van de essays van Trouw. Ik pak het er expres uit omdat het wat afwijkt van de andere essays. Het is eigenlijk een achtergrondverhaal. Maar je kunt het ook zo bekijken: Het geeft mooi weer hoe rekbaar het genre essay is.

In de Volkskrant tot slot tref ik in de krantenpagina's niet veel essays aan. In het katern V kom ik er een paar tegen, zoals 'Hate is in the air (tonight)' van Rob van Gijssel, over het verschijnsel dat sommige goedverkopende artiesten bij veel popliefhebbers een diepe haat opwekken. Op luchtige toon wordt de lezer bijgepraat en van enige achtergrond voorzien. Het persoonlijke zit 'm daarbij niet zozeer in de zoektocht van de auteur maar in de aanspreking van de lezer:

‘Profileer je je popsmaak aan de hand van de hatelijkste haatlijsten, dan zul je niet snel meer willen toegeven dat je een notering uit die lijst bij nader inzien toch wel kunt waarderen. En dus dat je Zoutelande van Bløf een best leuk liedje vindt. Want met zo'n bekentenis loop je over naar de dark side. En sta je eenmaal in het foute kamp, al is het maar met één angstig been, dan ben je nooit meer welkom in het garnizoen der goede smaak. De overloper is af.’ (Gijssel, 2018)

Een ander voorbeeld uit het katern V is een essay van Kelli van der Waals over minimalistisch leven, dat meer het karakter van een zoektocht heeft en ook meer diepgang kent. Zij beziet het fenomeen tegen het licht van de zogenaamde ‘gentrificatie van de armoede’, waarbij gentrificatie staat voor ‘een theorie over stedelijke ontwikkeling, over hoe rijken een buurt onbewoonbaar maken voor stedelijke bewoners’. ‘Zo'n idee van 'armoedegentificatie' is toepasbaar op al het quasi-primitieve leven dat nu hip is. Het #vanlife van Instagram gaat niet over mensen die noodgedwongen in een busje wonen, maar toont romantisch ingerichte busjes met schattige bloempotjes, een kano op het dak en een mountainbike op de fietsendrager. Opengeslagen deuren bieden zicht op exotische landschappen. Dit busjesleven is een luxe leven, een gekozen leven.’ (Waals, 2018)

Ook in het katern V krijgt Bert Wagendorp, columnist van de Volkskrant, net als Bas Heijne in de NRC, ruimte om over zijn eigen essay-in-boekvorm ‘Vals spel’ te schrijven. Maar anders dan bij Heijne als essay en niet als betoog. (Wagendorp, 2018)

In Volkskrant Magazine daarentegen tref ik veel meer essays aan en van een vorm die ik nog niet eerder ben tegengekomen. Met titels als: ‘En nu geen kutsmoesjes meer’, ‘Gefeliciteerd met uw borsten’ en ‘Ober ik ben sober’ wordt de toon gezet: ‘Als je dronken bent, ben je toch niet helemaal jezelf. Je benevelt je ziel eigenlijk, zuipt al je chakra’s klem. Er stroomt niets. Ik word vaak echt gek van mijn beschonken zelf. Dat gelul, dat gedweep.’ (Bergsma, Ober, ik ben sober, 2016)

Het persoonlijke ligt er in deze essays dik bovenop. Het zijn levensverhalen van de straat, worstelingen met gewicht, opvoeding, leeftijd, drank, ziekte en meer onderwerpen rechtstreeks uit het dagelijkse leven. Hoofdpersoon is de schrijver of schrijfster. De tekst is niet zozeer een onderzoek, gericht op prikkeling van de lezer, maar eerder een persoonlijk (ervarings)verhaal, gericht op herkenning. De taal is eerder populair dan literair: ‘Waar de vagina staat voor iets engs en onbekends, het grote mysterie, staan borsten voor alles wat fijn, lief, en prettig is. Voor moeders, voor melk, maar ook voor sensualiteit, genot en domweg supergeile seks.’ (Bergsma, Gefeliciteerd met uw borsten, 2016)

‘En wat nu als ik gewoon écht een leukere vader ben na die paar biertjes? Zijn de warme, liefdevolle momenten met mijn zoons minder waard omdat ze zijn ontstaan met behulp van twee of drie Duveltjes?’ (Straten, 2017)

Serieuzer van aard maar even persoonlijk is een essay van Volkskrant Magazine-redacteur Joris Zwetsloot, over de Nipt-test die zijn zwangere vriendin en hij laten doen: ‘Even ben ik gerustgesteld, maar eenmaal thuis slaat de onzekerheid weer toe. Ik wil weten wat me te wachten staat, dus ga driftig googelen. Tegen alle adviezen in, struin ik blogs en fora af op zoek naar ervaringen van ouders die ons voorgingen. Ik ploeg door het medisch jargon van oude onderzoeken, in de hoop op houvast. Overal vind ik bevestiging van wat de dokter heeft gezegd: de kans is groot dat ons kind gewoon gezond is.’ (Zwetsloot, 2018)

Na deze rondgang langs een aantal media wordt het tijd voor om de balans op te maken. Welke plaats neemt het essay in de journalistiek van nu in? Welke kenmerken vertoont het?

Ik kan constateren dat er zeker nog steeds plaats is voor het 'klassieke' essay, zoals ik het gaandeweg dit hoofdstuk ben gaan noemen. Het essay dat het denkvermogen uitdaagt, een persoonlijke zoektocht naar een onderwerp van belang is, prikkelend, met aandacht voor stijl. Vooral in een tijdschrift als De Groene krijgt deze vorm alle ruimte, maar zij is ook in de dagbladen en in Vrij Nederland terug te vinden. Ook al verdwijnt daar soms het persoonlijke van de zoektocht wat naar de achtergrond of is de stijl meer op vermaak gericht. Daarnaast zie ik dat in de huidige tijd van personalisering van de journalistiek het genre essay als een soort van Barbapapa verschillende gedaanten aanneemt. Allereerst naar het essay zoals we dat in De Correspondent aantreffen. Hersenkrakend, over een onderwerp van maatschappelijk belang, met de persoon van de journalist-essayist nadrukkelijk op de voorgrond. En daarnaast de gedaante van het essay zoals we dat in het Volkskrant Magazine zien. Vlot geschreven, persoonlijke (ervarings)verhaal van de journalist, dat meer op herkenning gericht is dan op een uitdaging van de lezer.

"De term essay moet weer worden opgerekt", zei Bas Heijne toen hij hoorde dat hij de PC Hooftprijs had gekregen voor zijn beschouwend proza. Ik ben benieuwd hoe hij tegen deze twee vormen van 'oprekking' aankijkt. Ik ga het hem vragen.

Journalisten over het essay

Om de inzichten te toetsen die ik tot nu toe heb opgedaan over het essay en de rol ervan in de hedendaagse journalistiek, wil ik ze voorleggen aan een aantal 'hoofdrolspelers': Bas Heijne, Xandra Schutte (hoofredacteur van De Groene), Rob Wijnberg en Corinne van Duin (tot half april 2018 chef van Volkskrant Magazine). Wijnberg laat onmiddellijk weten geen tijd voor mij te hebben. Achter Corinne van Duin jaag ik met ijzeren vasthoudendheid maandenlang aan maar na een aanvankelijke toezegging laat zij het toch helaas afweten. Haar opvolgster, Aimée Kiene, maakt wel tijd voor me vrij en ook Heijne en Schutte werken gelukkig mee. Het worden boeiende gesprekken.

Bas Heijne is inmiddels naar Parijs verhuisd. De column die hij had bij de NRC wordt nu verzorgd door Tommy Wieringa. Het lukt me om een telefonische afspraak met Heijne te krijgen. Ik geef hierna het gesprek met hem in verkorte vorm weer en daaropvolgend die met Schutte en Kiene. In het volgende (en laatste) hoofdstuk breng ik hun en mijn opvattingen en inzichten bij elkaar in een reflectie.

Wat is volgens u de definitie of beste omschrijving van het genre essay?

'Als geheel zou ik zeggen dat essay proberen betekent. Het probeert via een persoonlijke relatie van de auteur een onderwerp filosofisch te verhandelen. Kijk naar Montaigne. Mijn instelling is dat ik op een persoonlijke manier probeer een relatie te ontdekken tussen mijzelf en mijn opvattingen, en positie kies in een onderwerp dat algemene en verdiepende waarde heeft. In 2000 heb ik een boek geschreven dat 'De Wijde Wereld' heet. Daarin beschouw ik allerlei fenomenen zoals het nieuws en films in de bioscoop niet als criticus, maar onderzoek ik wat ze met me doen en wat dat zegt over mij en de wereld waarin ik leef. Dat is mijn persoonlijke opvatting van wat een essay moet zijn.'

Waarin onderscheidt een essay zich van een column en een achtergrondverhaal?

'Een achtergrondverhaal is een beschrijving van feiten en van de mentaliteit die achter het nieuws schuilgaat. Er komen mensen aan het woord die betrokken zijn. Een column heb ik weleens een 'poor man's essay' genoemd. Het is een genre waar je direct met de lezer communiceert over een actuele kwestie. Waar je toch probeert een soort helder standpunt te creëren. Dat is in die zin verwant aan het essay maar het essay probeert ambivalenten te zijn en die ambivalenties te onderzoeken en tegenstemmen te verenigen. Het is eigenlijk een rustiger genre dan een column. Het essay zoekt verdieping en de column zoekt klaarheid. Bij een column wordt gezegd: zo zit het. Of: We kunnen drie kanten op gaan maar ik zou die kant kiezen. In een essay zou je dat niet zo snel doen.'

Wat maakt het genre aantrekkelijk of bruikbaar voor u als journalist/schrijver?

'Ik ben meer een schrijver maar ik heb me wel op het gebied van de journalistiek begeven. Van mijn column bij de NRC probeerde ik altijd een mini-essay te

maken, door juist die persoonlijke relatie met het nieuws en de reflectie op dat nieuws tot onderwerp te maken. Dat is wat een krant van nature niet heeft. Als je een krant leest dan zie je eigenlijk zelden wat jouw relatie is met dat nieuws. Ik denk dat het zeker belangrijk is in deze tijd om verdieping aan te brengen, dat kan het essay zijn. Ik denk dat er meer ruimte voor is gekomen de laatste jaren. De behoefte eraan is ook steeds groter.'

Ook toen u de PC Hooftprijs kreeg, zei u dat er juist in deze tijd veel essays geschreven moeten worden. Welke rol ziet u voor het essay weggelegd in de hedendaagse journalistiek?

'Ik denk dat het belang ervan zal toenemen maar dat het genre in de journalistiek toch beperkt blijft. Behalve in De Groene Amsterdammer. Stemmen zullen steeds belangrijker worden. De persoonlijkheid. Stukken waar op een heldere en hopelijk intelligente manier wordt gereflecteerd op de actualiteit. Natuurlijk zijn columns altijd populair maar een iets verzonkener beschouwing is zeker welkom.'

Als het om de grenzen van het genre gaat, welke grenzen zouden dan volgens u opgerekt moeten worden?

'Dat het politiek commentaar meer ruimte krijgt voor een filosofische, persoonlijke beschouwing en een diepere betekenis. En dan moet ik zeggen dat weinig kranten dat van nature hebben. Mensen protesteren vaak tegen meningen in een krant, kranten moeten feiten geven en geen meningen. Het is ook niet zo interessant als alle journalisten meningen gaan geven. De behoefte aan reflectie is toch iets anders en ik denk dat die steeds groter wordt. En het kan wel iets centraler in de krant dan alleen maar weggestopt in de bijvoegsels. Als het over oprekken gaat, dan zou ik daar op inzetten.'

In mijn onderzoek constateer ik dat zowel De Correspondent als het Volkskrant Magazine de grenzen van het genre opzoeken. Kunt u zich vinden in mijn veronderstelling dat het 'Correspondent-essay' en het 'Volkskrant Magazine-essay' gerelateerd zijn aan de hedendaagse tijd van nepnieuws en narcisme?

'Het ligt er maar aan hoe je dat definieert. Het is natuurlijk wel zo dat men essayistische elementen in een journalistiek verhaal verwerkt maar De Correspondent probeert ook praktische oplossingen aan te bieden en richting aan te geven. Zij staan niet pessimistisch met hun handen in het haar aan de zijlijn. Ik denk dat er ook andere vormen van essayistiek zijn, die meer inzetten op bewustzijnsveranderingen. Waarin je geen beleidsvoornemens aangeeft maar meer een richting van denken over wat diepere kwesties en niet zozeer over bijvoorbeeld duurzaamheid. Dat je juist wat dieper graaft en dan kom je niet bij praktische oplossingen. Ik weet dus niet of het zozeer over nepnieuws gaat bij De Correspondent, het is meer dat mensen een soort van activisme willen bedrijven met journalistiek.

En dan die andere vorm van essayistiek. Dat is toch meer lifestyle te noemen: een vorm van je eigen leven leren kennen op een manier die eerder tot plezier dan tot bewustwording leidt. Het kan over bepaalde fenomenen herkenning

oproepen bij bepaalde mensen maar die is er niet op gericht om tot een bepaald bewustzijn of verandering te komen. Het gaat gewoon over herkenbare dingen en is in die zin zelfbevestigend. Montaigne ging ook uit van heel eigen ervaringen maar daar probeerde hij wel een soort filosofische betekenis aan te geven. Dat is iets anders dan verwondering over sociaal gedrag. Dat kan inderdaad een vorm van narcisme worden. Een bepaalde ik-betrokkenheid die geen resonantie meer heeft tot grotere of bredere thema's.'

Zou u beide essay-vormen essays noemen?

'Ik zou het geen essays noemen. Het essay laat altijd ruimte over. Een essay in mijn definitie is niet iets dat tien praktische aanbevelingen geeft aan het einde maar bewustwording. Bewustwording kan leiden tot praktische daden en veranderingen maar dat hoeft helemaal niet. Het kan ook een bewustwording zijn op een heel ander niveau dan alleen maar of je je afval gaat scheiden - ik chargeer hier even. Ik vind dat ze een reductie zijn van het meer filosofische karakter van een essay, als je het dan nog essays wilt noemen. In die zin zou ik de stukken - hoe fijn en hoe goed ze ook af en toe zijn - niet als essays kwalificeren.'

Moet een essay altijd met een nieuwe vorm van bewustzijn komen?

'Je hebt beschouwende essays, die meer met cultuurkritiek komen. Je hebt ook echt het politieke essay. Je hebt het poetische essay, dat natuurlijk met poëzie komt, kijk naar Charlotte Mutsaers. Je hebt studenten die zoeken naar gedachtecronkels, dat is dan meer het literair-poëtische essay. Ik schrijf over dingen die spelen, vaak met de actualiteit als aanleiding. Ik probeer daar een soort diepere laag in te ontdekken en ik probeer te ontdekken hoe ik mezelf daartoe verhoud. Dat is mijn soort van essay. Het spectrum van essayistiek is groot, groter dan sommige mensen zouden denken. Ik zou dan wel definiëren dat het uitgangspunt moet zijn dat mensen op een andere manier tegen bepaalde dingen aankijken dan voor ze dat stuk begonnen. Ik ben toch wel meer voor het filosofische essay omdat juist die filosofie, de diepere laag, uit het dagelijks debat is verbannen en dat gaat over dingen die groter zijn dan alleen maar de actualiteit. Dat is de taak - als je over een taak wil spreken - van de essayist.'

Bas Heijne noemde het tijdschrift in het interview al. Ikzelf heb het 'het veilige huis van het essay' genoemd: De Groene Amsterdammer. Hoofdredactrice Xandra Schutte had tijd voor me in Amsterdam. Ook bij haar begin ik bij het begin.

Wat is volgens u de definitie van het essay?

'Dat is best moeilijk. Het is een veelvormig genre maar dat geldt ook voor het literair genre van het roman. Een Poolse schrijver zegt dat de roman een zak is waar je alles in kan gooien. Dat kan ook essayistisch zijn. Het essay zoals dat door Montaigne is uitgevonden betekent een probeersel. Een probeersel in de zin dat je schrijvend iets onderzoekt. Als je naar Montaigne kijkt kan dat onderzoek over alles gaan. Over vriendschap, over persoonlijke thema's of over

oorlog. Die veelvormigheid heeft het bij ons ook. Voor mij is het een denkstuk waarin de schrijver tot dieper inzicht komt.'

Wat is het verschil met de column?

'De column is meer een opiniestuk. Bij een essay is niet de mening het belangrijkste maar de weg ernaar toe. Wij plaatsen opzettelijk niet te veel columns, dat doen de kranten in overvloed wekelijks. Wij hebben iedere week een essay, soms hebben wij er meer.'

In mijn onderzoek noem ik De Groene Amsterdammer 'het veilige huis van het essay'. Wat is er zo bruikbaar aan het genre voor u en De Groene?

'We doen het al heel lang. Voor ons is het echt een kerngenre omdat wij van oudsher een intellectueel denkend blad zijn. Het is ook een intellectueel genre. Natuurlijk is het ene beter dan het andere en ook bij ons is het veelvormig. Het kunnen bijvoorbeeld hele persoonlijke essays zijn van hele jonge schrijvers, bijvoorbeeld met een migratieachtergrond, die nadenken over iets in hun leven. Dat is dan van een andere orde dan internationale, gelouterde denkers, die we kopen omdat het belangrijk is dat het Nederlandse publiek daar kennis van neemt. Bij het essay van ons bieden we ruimte aan literaire schrijvers maar ook aan de mensen van de universiteit, de academische schrijvers. Dat is dan vaak heel anders qua stijl. Literaire schrijvers schrijven beter. Bij de academische schrijver is het interessant dat wij een podium zijn waar ze echt een diepere gedachten kunnen ontvouwen.

Ik zei het al een beetje: we zijn van oudsher een intellectueel blad. Ik ken niet de hele geschiedenis, die al 140 jaar oud is, op mijn duimpje maar het cliché van de Groene-journalist is dat hij vaak helemaal geen journalist is maar een denker, die er niet op uitgaat maar eerder in zijn studeerkamer zit met een heleboel boeken om zich heen en op die manier over de wereld nadenkt. In de loop der tijd zijn we veel journalistieker geworden. Wat we heel graag willen - dus behalve een wekelijks essay - is ook wekelijks onderzoeksjournalistiek gericht op de maatschappij, maar dat kan in een essay ook als het politiek of maatschappelijk is.'

U wilt diepere lagen in uw blad.

'Ja, vooral in essays die onderzoekend schrijven. De onderzoeksjournalistiek is er niet op gericht om het schandaal te onthullen van één slechterik maar juist om systemen te ontrafelen en om een meer structurele blik te hebben. Als je tegen iets aanloopt dan moet je altijd nadenken: wat zegt dit over de sector en wat zegt dit over Nederland. Dat kan prima in een essay.'

De term 'elite' kleeft aan De Groene Amsterdammer. 'De elite heeft ook een blaadje nodig', zei Henk Hofland ooit. De term 'elite' kleeft ook zwaar aan het genre essay. Waarom is dat volgens u?

'Misschien wordt de literatuur in zijn geheel ook als elitair gezien, de literatuur die wat weldenkender is. Het is ook echt het genre voor schrijvers en professoren, misschien komt het daar ook door. Wij proberen de plek van het

essay zo open mogelijk te stellen. De jonge schrijvers met een migratieverleden die we gehad hebben, zijn de mensen die hoop ik ook tot de elite gaan behoren. We zijn toegankelijk zijn voor iedereen.

Ik vind elite niet per definitie een vies woord. Ik denk dat elk land op allerlei gebieden elites nodig heeft. Er is een politiek bestuurlijke elite, een literaire elite, een intellectuele elite. Als je de elite ziet als de voorhoede die een standaard probeert te zetten, dan is dat heel erg belangrijk. Wij maken ook geen blad voor de grootste gemene deler. Iedereen mag De Groene lezen. Je hoeft niet te laten zien dat je een universitair diploma hebt voordat je abonnee wordt. Wij worden heel divers gelezen. Het zijn niet alleen academici, het zijn wel lezers die verder willen denken. Die meer naar de diepte zoeken.'

Ik noem het essay van De Groene 'het klassieke essay' in mijn onderzoek. Intellectueel van aard, persoonlijk geschreven met oog voor stijl. Is het niet zo dat De Groene Amsterdammer keurig binnen de lijntjes kleurt met zijn essays?

'Daar is het denk ik te divers voor. Natuurlijk, een deel van de essays zal best keurig zijn maar is het keurig om naar een verzorgde stijl te zoeken en om dat genre heel mooi uit te oefenen? Het wordt eventueel provocatief in de inhoud. Ik denk dat we dat ook met regelmaat doen.'

Laat u uw schrijvers worstelen, stoeien en draaikonten met de stof?

'Eigenlijk is voor mij het criterium: weet de schrijver mij mee te krijgen? Vind ik het een spannende ontdekkingstocht als iemand op papier nadenkt en komt de schrijver uit op iets wat ik niet van tevoren bedacht heb? Dat geldt eigenlijk voor alle stukken in De Groene. Ik heb een simpel beoordelingscriterium: leer ik hier iets van? Bij veel stukken in kranten denk ik: interessant onderwerp. Maar dan lees ik verder en dan denk ik: dit wist ik al of dit had ik zelf wel kunnen bedenken. Ik wil iets nieuws krijgen op het gebied van feiten en inzichten. Bij essays zoek ik naar nieuwe inzichten, dat betekent niet per se dat ik het er mee eens hoeft te zijn. We hebben in essays de afgelopen jaren hele interessante debatten gehad. Bijvoorbeeld, wat is het verschil tussen identiteitspolitiek en klassenpolitiek. Dat was allemaal keurig binnen de lijntjes. Maar er zaten echt essays bij waar mensen boos over werden.'

In mijn onderzoek constateer ik dat het Volkskrant Magazine en De Correspondent de grenzen van het genre opzoeken. Kunt u zich vinden in mijn veronderstelling dat die vormen van het essay reacties zijn op de huidige tijdgeest, die gekenmerkt wordt door individualisme en de behoefte aan journalistieke betrouwbaarheid?

'In mijn ogen zijn beide vormen geen essay. Om bij De Correspondent te beginnen: dat vind ik vaak meer persoonlijke beschouwingen, het ouderwetse opstel. De journalist is daar duidelijk aanwezig in veel van de stukken maar ik lees in De Correspondent geen worsteling met de stof. Je kan een these hebben en alles opzoeken wat binnen jouw these past. Maar voor mij wordt het pas interessant als je dingen opzoekt die niet binnen je these passen. Een essay moet verder gaan dan dat je verschillende bronnen zoekt en er een stuk over schrijft.'

Wat vindt u van de essays in het Volkskrant Magazine?

‘Dat zijn meestal gewoon persoonlijke stukken. Nu is er wel een tendens in Amerika, waar het autobiografisch schrijven in essays overgaat. Ik vind dat er bij het essay echt een onderzoeksaspect bij hoort. Dat vraagt ook een bepaalde diepgang, die er bij het Volkskrant Magazine niet is. Het is heel sjeik om er ‘essay’ boven te zetten. Wij zouden dat niet als essay plaatsen. Wij zijn echt strenger in de beoordeling daarvan.

Ik wil even terugkomen op de betrouwbaarheid. Word je betrouwbaarder als je heel vaak het woord ‘ik’ gebruikt? En veel je eigen ervaring inzet? Ik denk dat betrouwbaarheid veel te maken heeft met deskundigheid. Met het weergeven van je bronnen. Waar heb je je kennis vandaan? Dat gebeurt heel veel in onze essays. Als het een persoonlijk essay is, dan is het logisch om ook veel ‘ik’ te gebruiken maar dat hoeft niet.’

De Groene Amsterdammer is een soort stoomlocomotief die nu al 140 jaar doorgaat, maar buiten waaien allerlei winden. Hoe sluit uw blad bij de tijdgeest aan?

‘Wij willen echt een blad zijn voor de intellectuele voorhoede. Daar hoort ook een grote intellectuele nieuwsgierigheid bij. Ik denk dat we, als je naar de thema’s kijkt, heel erg aansluiten bij wat er nu aan de hand is. Er zijn essays over MeToo, we publiceren over identiteitspolitiek. Het essay is juist een vorm om af te tasten hoe je over nieuwe fenomenen denkt. Ik durf best te zeggen dat wij bij thema’s vooruitlopen. Dat we de eerste zijn die ergens over nadenken en dat de kranten dan volgen. We willen helemaal niet hip zijn maar we zijn dat in zekere zin wel doordat we met onze intellectuele nieuwsgierigheid zo graag nadenken over nieuwe fenomenen.

Het bijzondere is dat we nooit bij een zuil hebben gehoord. In ons blad huist een liberale geest, we zijn niet per se heel links. Eigenlijk willen we een klassiek weekblad maken, zoals je dat ook internationaal ziet. Of dat nou de London Review is of de New Yorker. In die zin zijn we niet bezig met hoe trekken we jongeren naar het blad of hoe zijn we nou zo vernieuwend mogelijk? We zijn wie we zijn door de inzet van het klassieke ambacht en door daar hele hoge eisen aan te stellen. Maar we willen wel hartstochtelijk deze tijd begrijpen. Dat kan allemaal in een essay juist dat klassieke en ambachtelijke en in zekere zin saaie en degelijke. Dat maakt ook dat het zo goed met ons gaat.’

Welke rol speelt het essay in de hedendaagse journalistiek volgens u?

‘Een essay hoort echt stof tot nadenken te geven. Het is een verslag van het nadenken en je hoopt dat je de lezer tot nadenken zet. Je ziet dat veel media het sjeik vinden om overal essay boven te zetten. Daar doen ze ons een beetje na. Een heleboel essays zijn in mijn ogen geen essays. Ik denk dat de populariteit van het essay nu ook ermee te maken heeft dat kranten de afgelopen decennia heel erg hun scoop verbreed hebben en niet alleen saai nieuws willen brengen maar ook willen vermaken. Niet alleen het hoofd willen aanspreken maar ook het gevoel. Juist voor dat laatste wordt ook het essay ingezet. Je ziet het nu ook in de opiniebijlages. Volkskrant doet het, NRC deed dat vroeger, Trouw doet het nog wel. Als het goed is horen die denkstukken te gaan over de belangrijke thema’s

van deze tijd. Over onze democratie, over populisme. In die zin kunnen ze ook helpen om manieren van denken te veranderen.'

Als laatste spreek ik telefonisch met Aimée Kiene. Ik ben benieuwd hoe ze gaat reageren op de opmerkingen van Heijne en Schutte over de essays van het Volkskrant Magazine, maar ook met haar begin ik bij de vraag wat een essay nu eigenlijk is.

Wat is volgens u de definitie of de beste omschrijving van het genre essay?

'Een essay is een stuk waarin de schrijver iets probeert te verklaren, het is analytisch en gebruikt literatuuronderzoek. Een nadenkstuk.'

Door welke kenmerken onderscheidt het zich volgens u als journalistiek genre van de column en het achtergrondverhaal?

'Er zit in principe geen mening in zoals dat wel in een column kan. Achtergrond en essay lijken op elkaar. Bij een goed essay merk je dat de schrijver zelf echt een nadenkslag heeft gemaakt. Achtergrond is meer de feiten op een rijtje. Een essay moet meer zijn dan dat.'

Wat maakt het genre essay tot een geschikt genre voor het Volkskrant Magazine?

'Het is heel prettig als iemand voor jou nadent. Bij het Magazine zoeken we naar onderwerpen waarbij de lezer denkt: dat heb ik me ook wel eens afgevraagd. En hoe zit dat nou eigenlijk? Het Magazine probeert persoonlijke onderwerpen te vinden die dicht bij de lezer staan. We zoeken een lichte kwestie om die essayistisch aan te pakken. Je hebt ook hele zware essays in de nieuwskranten of in het boekenkatern die gaan over politiek of geschiedenis, maar in ons geval gaat het over een wat lichter onderwerp dat we wel journalistiek aanpakken. Het essay is daar een vorm voor. Het kan gewoon goed werken om een lichte vraag serieus te benaderen en dat is goed voor het Magazine.'

In mijn onderzoek typeer ik het Volkskrant Magazine-essay als een vlot geschreven tekst waarin de persoonlijke ervaring van de journalist centraal staat, en die meer op herkenning gericht is dan op een intellectuele uitdaging van de lezer. De onderwerpen zijn gerelateerd zijn aan het dagelijkse leven en de taal is eerder populair dan literair. Kunt zich vinden in deze typering? Wat zou u eraan willen toevoegen of veranderen?

'Ik herken dit zeker. De term die hier nogal eens rondgaat is 'essayette'. Dat zegt misschien wel genoeg. Het is wel een essay maar het is een kleintje. Dat geeft aan dat het minder pretenties heeft dan een verhaal in De Groene Amsterdammer. Die onderwerpen kunnen nog steeds behandeld worden en ik vind het goed dat het vanuit een persoonlijke invalshoek gebeurt. Maar mijn verzoek aan mijn schrijvers is om toch een denkslag meer te doen of een deskundige erbij te halen of een extra boek te lezen. De typering die jij daarnet gaf, vind ik net niet goed genoeg voor het Volkskrant Magazine. In het verleden is het mij als lezer

opgefallen dat het inderdaad blijft steken bij luchtig en vlot geschreven, een persoonlijke ontboezeming met een paar observaties. Dat is best leuk maar daar houd ik een beetje een onbevredigd gevoel aan over. We zijn geen damesblaadje, we horen toch bij de Volkskrant. Het moet absoluut lekker leesbaar zijn en grappig maar aan het einde moet je wel denken: ik heb er iets van opgestoken.'

Welke typische essaykenmerken hebben Volkskrant Magazine-essays volgens u?
'Het is een persoonlijk en herkenbaar onderwerp dat licht kan zijn. Het zijn persoonlijke anekdotes maar wel goed uitgezocht. Gestaafd met onderzoek en deskundigen. Een eigen analyse.'

Aanhangers van het meer 'klassieke' essay vinden dat de Volkskrant Magazine-essays de grenzen van het genre essay maximaal oprekken of zich zelfs erbuiten bevinden. Wat is uw reactie op deze opvatting?

'Ik hoop dat zij wel zien dat het inhoudelijk wat is veranderd. Je moet ook niet te makkelijk ergens essay boven zetten. Wat dat betreft begrijp ik het bezwaar. Maar dat doen wij volgens mij ook niet. Je kunt ook echt een goed essay schrijven over een licht onderwerp. Dat is wel ons streven. Onze onderwerpen zijn meer lifestyle. Ik houd mijn eigen smaak ook maar aan als graadmeter. Ik vind het belangrijk dat ik aan het einde iets geleerd heb. Anders moet je het ook geen essay noemen. Ik kan me voorstellen dat Bas Heijne - ik heb veel van hem gelezen, hij is natuurlijk erg bedreven in het genre - dat hij denkt dat als het gaat over iemand die een paar dagen niet gedronken heeft, dat niet iets is waar je essay boven mag zetten.'

In mijn onderzoek breng ik de vormen waarin het genre zich manifesteert in verband met de wereld waarin de hedendaagse journalistiek opereert, een wereld waarin – zoals Bas Heijne het onlangs omschreef - de mens zichzelf als middelpunt van alles ziet (de selfie-cultuur) en waarin het idee van de waarheid aan het afsterven is. Kunt u zich vinden in mijn veronderstelling dat het Volkskrant Magazine-essay en het essay zoals De Correspondent het gebruikt gerelateerd zijn aan de hedendaagse tijd van de ik-cultuur?

'Ik vind het lastig om daar volmondig ja tegen te zeggen omdat ik het een beetje negatief vind. Het heeft iets narcistisch. Het is wel waar dat het Volkskrant Magazine persoonlijk probeert te zijn. Er wordt vaak een vorm gekozen waarbij de schrijver zich centraal stelt. De selfiecultuur is niet helemaal de term die ik er op zou willen plakken. Zo gauw ik denk: dit moet een essay worden, dan wil ik daar toch wel hogere eisen aan stellen en vind ik het niet genoeg als iemand zegt: ik heb drugs gebruikt en dit is er gebeurd. Ik vind dat er dan toch iets meer moet gebeuren.'

Welke rol ziet u voor het essay weggelegd in de hedendaagse journalistiek?

'Een grote wel, nu de dagbladen en de week- en maandbladen ook veel minder de rol van nieuwsverspreider hebben. Al jaren is er veel meer de beweging naar achtergrond en duiding. Als er dan een genre is waarin je kan uitblinken dan is dat het essay. Zeker omdat wij de tijd en de middelen hebben.'

Reflectie

Wat een onderwerp! Toen ik eraan begon, wist ik niet veel van het genre. Niet meer dan een gemiddelde krantenlezer of student journalistiek. De moeilijkheidsgraad trok mij aan en de uitdaging ook.

Al snel stuitte ik op Montaigne. Ik heb het boek meteen besteld en ben maar gewoon gaan lezen. Het was alsof een kind een voederappel kreeg. De beste man weet van geen ophouden! Later las ik in de bloemlezing van Joost Zwagerman dat het niet zo interessant is *wat* Montaigne schreef maar *hoe* hij schreef. Van de onophoudende woordenstroom van Montaigne heb ik veel geleerd. Als hij botst dan botst hij nog een keer, en nog een keer, en dan breekt hij door en schrijft verder. Na Montaigne was de kern van het genre voor mij duidelijk: je mag om je heen grijpen in een essay. Die vrijheid geeft kriebels.

De bloemlezing van Joost Zwagerman was speciaal, natuurlijk ook door wat er met hem gebeurd is. Zwagerman was een tekstverslinder van groot formaat en heeft Nederland een bloemlezing nagelaten die nooit meer verdwijnt. Ik zal het boek de rest van mijn leven paraat in mijn kast hebben. Zwagerman heeft voor mij de vorm van het essay neergezet. Door hem kon ik verder en voor het eerst kon ik een beetje in en uitzoomen op het genre.

De Groene Amsterdammer kwam ook al snel in beeld en daarmee de journalistiek. Nu had ik twee werelden die bij elkaar moesten komen. Ik wist dat ze ergens wel versmolten waren maar ik kon er aanvankelijk geen vinger op leggen. Met LexisNexis kreeg ik een enorme databank voor mijn neus. Ik vond er essays van allerhande media en het beeld ontstond dat er wel degelijk gebruik wordt gemaakt van het genre essay in de journalistiek, en niet alleen door De Groene.

Het glibberige van het essay was het lastigste. Alsof ik een snotterige aal moest vangen. Later werd dit juist leuk. Juist door die veelzijdigheid bleef het onderwerp fascineren. Ik ben veel te weten gekomen over wat een essay nou precies is en over de rol van het genre in de journalistiek. Tijdens de zoektocht ben ik soms van kijk veranderd, bijvoorbeeld over hoe rekkelijk of precies je het genre nou moet definiëren.

Om daarmee te beginnen. In het begin van het onderzoek was ik vooral onder de indruk van hoe enorm veelzijdig het genre is. Ik werd een beetje verliefd op de kameleon: moet je toch eens kijken, dit kan allemaal óók in een essay. Wat is het toch een prachtig genre! Verderop, toen ik me verdiepte in de verschijningsvormen van het essay in de hedendaagse journalistiek en bijvoorbeeld de essays van het Volkskrant Magazine nader bestudeerde – die Aimée Kiene zo treffend ‘essayettes’ noemt – begon die rekkelijkheid toch wat te wringen en neigde ik meer naar een preciezere stellingname, zoals Heijne en Schutte die hebben.

Zij reserveren de term ‘essay’ voor een denkstuk, een beschouwing. Het gaat dan vooral om een nieuw bewustzijn, een nieuw inzicht, waarbij Heijne wat meer filosofisch-politiek gericht is en Schutte meer onderzoeksjournalistiek-literair.

Het gaat hun niet om de mening of de praktische oplossingen, maar om de weg naar dat nieuwe inzicht toe. Dat inzicht kán een verandering teweeg brengen, maar dat hoeft niet per se. Daarin staat het essay als genre tegenover wat Heijne de ‘actiejournalistiek’ van De Correspondent noemt. In de stukken van De Correspondent gaat het ook volgens Schutte meer om de mening of these, die wordt ondersteund door bronnen die dingen zeggen die daarin passen. Bij een essay ben je volgens haar juist op zoek naar dingen die níet in je these passen. En de noodzaak om tot een nieuw inzicht te komen in een essay staat tegenover de essays van VK Magazine, omdat die niet op iets nieuws maar op de herkenning zijn gericht. Heijne en Schutte vinden dat dan ook geen essays.

Aanvankelijk was ik het met hen eens, ik voelde me gesteund in mijn eigen ongemak om alles waar iemand maar ‘essay’ boven zet als essay te omarmen. Maar toch kom ik daar nu, alles overziend, wat van terug. Niet eens zozeer door Aimée Kiene, die zegt dat je ook een goed essay kunt schrijven over een licht, lifestyle onderwerp, zolang de lezer er maar wat van opsteekt. Na haar aantreden als chef hebben aanmerkelijk minder teksten de benaming ‘essay’ meegekregen in het VK Magazine, ontdekte ik toen ik het nazocht na het interview met haar. En ik moet haar nageven: van een essay als ‘Hé krullenbol’, over gepermanent haar, – het eerste dat onder haar supervisie verscheen – is iets op te steken (Reijmer, 2018).

Mijn liberalere houding ten opzichte van de benaming ‘essay’ grijpt terug op Louis Stiller. Die noemt alle geschreven gedachten essay. Gedurfd. Ik ben het dan ook niet helemaal met hem eens. Een essay moet iets uitdragen, niet zomaar elke gedachte is een essay. En een essay heeft een onderzoekend karakter. De term ‘essay’ is er voor elke tekst die deze kenmerken heeft en komt hierdoor overal terecht. Maar er is wel een hiërarchie in hoe diepgravend een essay is. Moet ik die hiërarchie gaan uitschrijven? Volgens mij niet. Iedereen mag de term gebruiken en krijgt vanzelf een plek op de ladder. De slimste schrijvers vechten voor het hoogste plekje en andere slimme schrijvers gaan met de term aan de haal. Oók in een serieuze krant als de NRC, waar journalist Taco Börger in het katern Leven onder de noemer ‘essay’ naar eigen zeggen ‘een lulverhaal’ ophangt over elke dag reizen met dezelfde trein (Börger, 2019). Ik zit er niet meer mee. Ieder essay opereert op zijn eigen gebied en kan daarbinnen zinvol zijn. Van richting veranderend tot het delen van lief en leed. Dit kan volgens mij allemaal prima. Ik kan nergens een lasnaad vinden.

Dan mijn inzicht in de rol van het essay in de journalistiek. Het was verrassend om te ontdekken dat een genre dat door journalistieke handboeken nagenoeg wordt doodgezwegen nog zo springlevend is. Dat het zich zo goed kan voegen naar het huidige journalistieke klimaat, komt – zoals Heijne en Schutte ook zeggen – vooral door het persoonlijke karakter van het genre. Daaraan komt in de huidige tijd steeds meer behoefte en het essay geeft kranten volgens Schutte de mogelijkheid om aan die behoefte te voldoen en hun ‘scoop’ te verbreden. Niet alleen het hoofd aanspreken maar ook het hart.

Het essay als denkstuk heeft ook nog steeds een plek maar daar komt niet per se meer aandacht voor, volgens Heijne. Ik zou het jammer vinden als hij gelijk heeft. Want een essay hoeft niet per se een verandering tot gevolg te hebben maar het kan wel. ‘Het onbehagen bij de vrouw’ van Joke Smit is misschien wel het krachtigste essay in Nederland geweest. Ongelooflijk wat een tekst teweeg kan

brengen. Hoe anders is deze tijd. We lezen minder en daardoor krijgt het essay waarschijnlijk ook minder kans om zo iets groots in beweging te zetten. Facebook, Twitter en Instagram hebben deze taak een beetje overgenomen. Wijzelf zijn onze eigen sturing geworden. Ik kan mij voorstellen dat de leiders van nu hun hart vasthouden als het gaat over de bewegingen van het volk. Het essay heeft met De Groene Amsterdammer en De Correspondent wel enige invloed op wat er gedacht wordt in bepaalde kringen en dat sijpelt ook wel door maar tot hoever? Ik heb het idee dat het essay nog meer vermag. In het spectrum dat het nu bestrijkt in de journalistiek, is er ruimte voor een essay dat degelijk nadenkt over een onderwerp van maatschappelijk belang, maar dat geschreven is op een heel erg toegankelijke manier. In eenvoudige taal maar doeltreffend in het teweegbrengen van een nieuwe vorm van bewustzijn.

Het essay heeft als journalistiek genre (nog steeds) bestaansrecht, zoveel is wel duidelijk geworden in mijn onderzoek. Het zou daarom een prominenter plek verdienen in journalistieke handboeken, vind ik. En opleidingen journalistiek zouden moeten nadenken of de plek die ze het genre geven in hun opleiding correspondeert met de kracht en de mogelijkheden van het genre.

Hier komt mijn onderzoek aan zijn einde. Het is voor mij erg leerzaam geweest. Ik moet eerlijk zeggen dat ik in het begin bang was dat Joop Fleuren me met dit onderwerp het bos in had gestuurd. Dat was niet zo, maar ik vond het wel behoorlijk complex. Mede door persoonlijke omstandigheden heb ik niet in een constante stroom eraan kunnen werken. Ik heb het de afgelopen jaren net zo vaak aan de kant moeten schuiven als dat ik ermee bezig was. Lang niet altijd heb ik er met plezier aan gewerkt. Ik heb graag overzicht en dat was soms ver te zoeken. Maar dat hoort allemaal bij een afstudeerproject. Ik heb het proces van afstuderend student naar mijn mening volledig doorgemaakt en ben gelukkig met het resultaat.

Bibliografie

- Althuisius, J. (2018, januari 23). Drums please! *de Volkskrant*.
- Bakker, P. (2017, februari 24). *Jongeren nemen afscheid van traditionele tv*. Opgehaald van Stimuleringsfonds voor de Journalistiek op 24 augustus 2017: <https://www.svdj.nl/de-stand-van-de-nieuwsmedia/jongeren-nemen-afschied-traditionele-tv/>
- Bakker, P. (2017, maart 30). *Oplage 2016: Telegraaf grote verliezer, Trouw en FD bijna stabiel*. Opgehaald van Stimuleringsfonds voor de Journalistiek op 24 augustus 2017: <https://www.svdj.nl/de-stand-van-de-nieuwsmedia/oplage-2016-telegraaf-grote-verliezer-trouw-en-fd-bijna-stabiel/>
- Bakker, P. (2017, april 20). *Oplage opiniebladen bijna stabiel*. Opgehaald van Stimuleringsfonds voor de Journalistiek op 24 augustus 2017 : <https://www.svdj.nl/de-stand-van-de-nieuwsmedia/oplage-opiniebladen-bijna-stabiel/>
- Bardoel, H., & Wijfjes, J. (2015). *Journalistieke cultuur in Nederland*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Bardoel, J., & Wijfjes, H. (. (2004). *Journalistieke cultuur in Nederland*. Amsterdam: Boom.
- Belleman, B. (2008, oktober 6). Niemand weet wat een essay is. *Trouw*.
- Bergsma, S. (2016, september 17). Gefeliciteerd met uw borsten. *Volkskrant Magazine*.
- Bergsma, S. (2016, november 26). Ober, ik ben sober. *Volkskrant Magazine*.
- Beunders, H. (2014, juli 2). Permanent glimlachten. De wederopstanding van de cultuur van het narcisme. *De Groene Amsterdammer*.
- Börger, T. (2019, februari 16). Zo'n beetje de enige normale. *NRC*.
- Bouyeure, L. (2017, juli 27). Bevrijd de vrouwentepel! *Vrij Nederland*, p. 27.
- Dresden, S. (2008). Over Essai en essay. In J. Zwagerman, *De Nederlandse en Vlaamse literatuur vanaf 1880 in 200 essays*. Amsterdam: Prometheus.
- Ellian, A. (2018, mei 5). Weerbare vrijheid. *Trouw*.
- Fortuin, A. (2016, december 13). *Ik zou ook best een column in de Metro willen schrijven*. Opgehaald van NRC op 1 oktober 2018: <https://www.nrc.nl/nieuws/2016/12/13/de-columns-zijn-de-hummus-waaruit-het-grotere-werk-ontstaat-a1536392>
- Gijssels, R. v. (2018, maart 2). Hate is in the air (tonight). *de Volkskrant*.

- Grunberg, A. (2017, maart 30). Verslaafd aan twee keer leven. *Vrij Nederland*, p. 67.
- Grunberg, A. (2017, november 22). *Zelfhulp*. Opgehaald van Vrij Nederland op 14 april 2018: <https://www.vn.nl/arnon-grunberg-zelfhulp/>
- Heijne, B. (2017, september 9). Het radicale antwoord op haat is waardigheid. *NRC*, p. 4. Opgehaald van NRC 6 mei 2018: <https://www.nrc.nl/nieuws/2017/09/08/het-radical-antwoord-op-haat-is-waardigheid-12900920-a1572785>
- Heijne, B. (2018, april 7). Angst en haat zijn ook comfortabel. *NRC*, p. 4.
- Heijne, B. (2018, september 15). We zijn beter te manipuleren dan ooit. *NRC*.
- Huff, P. (2015, juli 13). *Wie leest, leeft*. Opgehaald van De Correspondent op 2 mei 2018: <https://decorrespondent.nl/3065/wie-leest-leeft/820477619775-b8f3f70b>
- Janse, S. (2018, april 22). Allemaal bi in Athene. *Trouw*.
- Johnson, E. (2017, januari 17). *How the press can save itself in the age of Trump*. Journalism professor Jay Rosen offers some suggestions for journalists under siege on Recode Media. Opgehaald van Recode op 3 oktober 2017: <https://www.recode.net/2017/1/19/14304322/jay-rosen-nyu-pressthink-donald-trump-journalism-survival>
- Kaan, M. (2017, november 24). *Oordeel ook met je onderbuik*. Opgehaald van NRC op 10 mei 2018: <https://www.nrc.nl/nieuws/2017/11/24/oordeel-ook-met-je-onderbuik-14214448-a1582551>
- Kussendrager, N. e. (2014). *Basisboek Journalistiek. Achtergronden, genres, vaardigheden*. Groningen: Noordhoff.
- Manifest*. (z.j.). Opgehaald van De Correspondent op 2 oktober 2017: <https://decorrespondent.nl/manifest>
- Mommers, J. (sd). *Rebecca Solnit, schrijver*. Opgehaald van De Correspondent op 29 april 2018: <https://decorrespondent.nl/rebeccasolnit>
- Montaigne, M. d. (1993). *De essays*. Amsterdam: Atheneum Polak & Van Gennep.
- P.C. Hooftprijs. (z.j.). *P.C. Hooftprijs 2017 (Beschouwend proza)*. Opgehaald van Bibliotheek Veluwezoom op 1 oktober 2018: <https://www.bibliotheekveluwezoom.nl/prijs/literatuurplein/ID/1798.p-c--hooft-prijs-2017--beschouwend-proza-.html>
- Pinedo, D. (2017, december 6). 'Het paradijs breekt nooit aan.' Vijftig jaar na 'Het onbehagen bij de vrouw'. *De Groene Amsterdammer*.
- Pinedo, D. (2018, juli 5). Journalist Max van Wezel: 'Ik geloof niet in het hiernamaals'. *NRC*. Opgehaald op 25 september 2018 van

- <https://www.nrc.nl/nieuws/2018/07/05/journalist-max-van-weezel-ik-geloof-niet-in-het-hiernamaals-a1608988>
- Pruis, M. (2017, juni 28). 'Ik noem het liever gepassioneerd.' Vrouwen en ambitie. *De Groene Amsterdammer*.
- Reijmer, L. (2018, juni 2). Hé krullenbol. *Volkskrant Magazine*.
- Rosen, J. (2010, november 10). *The view from nowhere: Questions and Answers*. Opgehaald van PressThink op 3 oktober 2017: <http://pressthink.org/2010/11/the-view-from-nowhere-questions-and-answers/>
- Solnit, R. (2015, augustus 17). *Klimaatverandering is een vorm van geweld*. Opgehaald van De Correspondent op 29 april 2018: <https://decorrespondent.nl/3205/klimaatverandering-is-een-vorm-van-geweld/857954574675-0303a41b>
- Stiller, L. (2007). *Essays schrijven*. Amsterdam: Augustus.
- Straten, H. v. (2017, september 23). Voor de Duvel niet bang. *Volkskrant Magazine*.
- Vasterman, P. (2015, november 24). *Een warrige worsteling met subjectiviteit en objectiviteit in de journalistiek*. Opgehaald van De Nieuwe Reporter op 10 september 2018: <http://www.denieuwereporter.nl/2015/11/een-warrige-worsteling->
- Vries, M. d. (2018, juli 15). *Zo beleefde onze correspondent het Thaise dorp van de hoop*. Opgehaald van NOS op 11 september 2018: <https://nos.nl/artikel/2241569-zo-beleefde-onze-correspondent-het-thaise-dorp-van-de-hoop.html>
- Vuijsje, M. (2017, december 6). 'Het paradijs breekt nooit aan.' *Vijftig jaar na 'Het onbehagen bij de vrouw'*. Opgehaald van De Groene Amsterdammer op 8 april 2018: <https://www.groene.nl/artikel/het-paradijs-breekt-nooit-aan>
- Vullings, J. (2017, maart 30). De ambities van de latte-generatie. *Vrij Nederland*, p. 25.
- Waals, K. v. (2018, december 10). Wat een luxe! *de Volkskrant.wijn*
- Wagendorp, B. (2018, januari 17). Topsport als zelfreinigend organisme. *de Volkskrant*.
- Wijnberg, R. (2016, april 28). *Te koop aangeboden: journalistieke betrouwbaarheid en onafhankelijkheid (t.e.a.b.)*. Opgehaald van De Correspondent op 28 september 2017: <https://decorrespondent.nl/4358/te-koop-aangeboden-journalistieke-betrouwbaarheid-en-onafhankelijkheid-t-e-a-b/159646435322-5e17a66f>
- Wijnberg, R. (2017, januari 24). *Waarom objectieve journalistiek een misleidende en gevaarlijke illusie is*. Opgehaald van De Correspondent op 28

september 2017: <https://decorrespondent.nl/6073/waarom-objectieve-journalistiek-een-misleidende-en-gevaarlijke-illusie-is/222471960007-40576fdd>

Zwagerman, J. (2008). *De Nederlandse en Vlaamse literatuur vanaf 1880 in 200 essays*. Amsterdam: Prometheus.

Zwetsloot, J. (2018, juni 30). Niet zomaar even een testje. *Volkskrant Magazine*.